

રૂઢમણી નાટક

અવધ

હિંદુઓમાં આપતા તકારા આસોનો
આખેહુલ્ય વિતાર.

— ૨૩૯૦

મ. જ. અ. કૃત.

છવાલી મચર મચાર

સંતોકરામ જુગતરામ.

પાળીયાદ.

અમદાવાદ મંચે

મામાની હવેલીમાં યુ૦ પ્રી૦ અને ૧૦૦ એ૦ કં૦
ના પ્રેસમાં રણજીલાલ ગંગારાને છાપ્યું.

સને ૧૮૮૫. (રિપન સં. ૫) સં. ૧૯૪૧.

મુદ્રય ૬ આતા.

૨૩૯૦

રૂક્મણી નાટક.

અથવા

હિંદુઓમાં ચાલતા નર્કશિ ચાલોનો આબેહુખ ચિતાર.

મ. જ. અ. કૃત.

છપાવી પ્રગટ કરનાર

સંતોકરામ જુગતરામ.

પાળીસાદ.

અમદાવાદ.

યુનાઇટેડ પ્રીં અને જ. એ. કું. લિમિટેડ ના પ્રેસમાં
રણુછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યો.

સંવત ૧૯૪૧ (રિપન સંવત ૫) સન ૧૮૮૫

દ્વિત્વિત ૬ આના.

તમે સ્વદેશીઓનું હિત ચાહો છો તથા તે-

ઓનાંમાં પસરેલ ખરાબ ચાલોને

જડ મૂળથી કાઢી નાખવા

પ્રયત્ન કરો છો તેથી,

મારા સુધારાના સાથી સદ્મિત્રો!

આ પુસ્તક

તમોનેજ અર્પણ કરું છું.

મ. જ. અ.

પ્રસ્તાવના.

જેમ ઉદય પછી અસ્ત અને અસ્ત પછી ઉદય થાયછે, તેમ આપણા એકવચ્ચત મહાનક્રીતિને પામેલા-પૃથ્વીપર-પંકાઈ નીકળેલા-પૈસાથી ભગપૂર મ્વદેશ-ભરતખંડનો મર્ચ ફેટલાંક વર્ષ થયાં અસ્ત પામી ગયોછે. ભારતભૂમીનાપૂત્રો કુણ પક્ષની ભયાનક રાત્રીમાં વેહેમ, આળસગત, શક્તિહિન તો ફોરજવરા વગેરે કુણ ચાલેશ્વી અધાર જંગલોમાં અથડાઈ મુલાછે; અને હજી તેમાંથી બહાર નીકળવાને શક્તિવાન થયાનથી; તોપણ પરતકૃપાળુ પરમેશ્વરના પ્રતાપથી જ્ઞાન-સૂ-પોદયે દેખાવ આપ્યોછે. તેથી જરાજરા અજવાળું થયુંછે, અને ઘણીજ બારીક નજરવાળા સખસોએ ખરો રસ્તો જોયો છે. પણ બધા લોકોને તે રસ્તો નજરે પડે એટલું અજવાળું થયું નથી. આ મંદ નજરના માણસોમાંના ફેટલાંક જરા વધારે ઉજ્જસ થાયતો તરત દેખીશકે તેવાછે; પણ ઘણાજણ ટુંકી દૃષ્ટીવાળા હોવાથી આવાં જાખ્યાં અજવાળા માં જોઈ શકે તેમ નથી; તોપણ જેમજેમ સૂર્ય પ્રકાશનો વચ્ચત નજીક આવતો જશે તેમતેમ તેઓ પણ જોઈ શકશે.

આ અધાર જંગલોમાંથી બહાર નીકળવાનો સમય પાસે આપ્યોછે, એમજણી, જેટલા માણસોને તેનો રસ્તો સુઝ્યો છે તેઓએ બીજા લોકોને તેમની સાથેજ કાહાડવાં જોઈએ. તેટલા વાસ્તે જે પ્રયત્નો કરવાપડે તેમાં આલધુ પુરતક તેઓને મદદ કરશે એમધારી મેં બહાર પાડ્યુંછે.

પુસ્તક ઘણીજ ટુંક મુદતમાં લખાએલછે તેમજ મારો પ્રથમ પ્રયત્નછે, તેથી તેમાં ઘણી ભૂલો હશે તે વિદ્વાનો દરયુ જર કરશે.

મારે પીંગળનો જરા પણ અભ્યાસ નથી તેથી કવિતામાં જે ચુકો હોય તેની માફી માગુધું. મ.જ.અ.

પાત્ર.

અનંતરાય.....અમદાવાદનો એક ભણેલ ગૃહસ્થબ્રાહ્મણ

કમળાગવરી.....તેની સ્ત્રી.

રક્ષમણી.....તેની પુત્રી.

ચંચળ.....રક્ષમણીની ગોઠીઅણ.

મંછા.....ચંચળની નણંદ.

પ્રેમકુંવર }કમળાગવરીની પડોશણી.
અંખાકુંવર }

નવનિધરાય.....વડોદરાનો ગરીબ બ્રાહ્મણ.

ચંપાગવરી.....તેની સ્ત્રી.

યશવંતરાય.....તેનો પુત્ર.

મહાલક્ષ્મી.....તેની પુત્રી.

માનશંકર.....ગોર (અનંતરાયનો.)

મહાસુખરામ...શુક્લ

પ્રતાપરાય.....અમદાવાદનો એક ભણેલ ગૃહસ્થ

ગુલાબરાય.....તેનો મિત્ર.

જેસંગ.....તેનો નોકર.

જોશી, જતી, વૈદ, નાતના શેઠીઆ, પટાવાજો વગેરે વગેરે—

રૂક્મણીનાટક.

અથવા.

હિંદુઓમાં ચાલતા નઠારા ચાલોનો આખેહુખ ચિતાર.

મંગળા ચરણ.

સૂત્રધાર.

બીતિવૃત્ત

પ્રથમ પ્રણામ કરીને, આરાધું હે વિશ્વનાથ તુજને;
ગ્રંથ પૂર્ણ કરવામાં, ધરવા હિંમતદે ગતિતું મુજને. ૧

વિદુષક—(“દે તું મુજને” એ શબ્દો સાંભળીને બહાર
આવે છે) શું માગે છે? ને જોઈએ તે લે હું તને આપું.

સુત્ર૦—તું કોણ છે?

વિદુ૦—ને તું માગે છે તે આપનાર.

સુત્ર૦—હુંતો પ્રભુની પાસે અરજ કરુંછું કે મને મારા
કામમાં સારી બુદ્ધિ આપે.

વિદુ૦—હું પણ તારી બુદ્ધિ સારી થાય એટલા માટે
તને ભણાવવા આવ્યોછું અને તેથી પ્રભુએજ મને મોકલ્યો
છે એમ જાણી મારા પુજા કરે.

સુત્ર૦—તને “પ્રભુ” એ શબ્દનો ઉચ્ચાર પણ આવડતો

નથી ત્યારે તું મને શું બણાવશે તેની મને સમજ પડતી નથી.

વિદુઃ—સાંભળ, હું તને એક એકડો બણાવીશ, કફો બણાવીશ, એ, બી, સી, બણાવીશ, ઉવન, ટુ, ઓ, ગો ડમ યી

સુત્રઃ—શામાશરે! મારા સુસચર, ! તમે મને બણાવતાં પહેલાંજ જે જ્ઞાન બતાવ્યું તે બસ છે.

વિદુઃ—તારે બણવું નથી તો પત્યું. પણ કહેતો ખરો કે તું શું કામ કરવા માંડ્યું છે જે તારો બુદ્ધિ મબવા અરજ કરે છે.

સુત્રઃ—મેં રક્ષમણી નાટક બજવી બતાવવા વિચાર કર્યો છે.

વિદુઃ—વાર, તેમાં શું કૃષ્ણે રક્ષમણીને દુઃખ દીધું તેનું વર્ણન આવશે ?

સુત્રઃ—ખરોખર તેમજ તો નહીં, પણ કૃષ્ણ (અંધારે) ને પડખે રહી, આપણ હિંદુ લોકો બીચારો રક્ષમણી(સ્ત્રી) એને કેવા દુઃખના ખાડામાં નાખે છે તે બાબત આવશે.

વિદુઃ—ઠીક, ઠીક, આમાંતો હસવાનું અને રડવાનું બેઉ થશે કેમ ?

સુત્રઃ—પહેલાં રડવાનું અને પછીથી હસવાનું. કહેબાઈ તું કાંઈ મદદ કરશે ?

વિદુઃ—હું તો એટલી મદદ આપું, કે હસતાને રડાવું અને રડતાને હસાવું.

સુત્રઃ—તારે તું આજ અહીંજ રહે.

વિદુઃ—નારે ભાઈ, પેલા નરોત્તમ ભટ્ટનો છેલ્લો મરી ગયો છે તેના શ્મશાનીઆ લાડુ જમાડે છે ત્યાં જતો હતો, પણ આતો લોકોનો ઘોંઘાટ સાંભળી જાણ્યું, જે અહીંજ જમવાનું હશે તેથી આવ્યો હતો, પણ અહીંતો જમવાના કક્કા અને “ ભાઈ મ-દ-દ-ક-ર-શે. ? ”

સુત્રઃ—મને સારી રીતે મદદ કરે તો તને હમેશાં લાડુ મળે એવો અંદોષસ્ત કરી આપું.

વિદુઃ—હમેશાં ? હમેશાં ? લાડુ ? ક્યાંથી ? કેહતો ખરો ?

સુત્રઃ—જો ભાઈ વિધવાનાં પુનર્લગ્ન કરવાનો રૂડો ચાલ શરૂ થાય, તો દરેક વિધવાને ધરેથી વારાફરતી તને મોદક આપવાનો અંદોષસ્ત મારે કરી આપવો.

વિદુઃ—વાહરે ! હું જેમ મોદકની લાલચથી રહું છું, તેમ તારે પણ કંઈ સ્વાર્થ હશે ખરો ?

સુત્રઃ—મારે તો સ્વાર્થ એટલો કે જો બાળલગ્નનો ચાલ અટકે તો માણસની ઉંમર, અફલ, હુંશીઆરી વગેરેમાં વધારો થાય, તેથી હિંદુભાઈઓ વિદ્યાના વૃદ્ધિને પામે, અને તેથી આખરે મારા સ્વદેશને ફાયદો થાય એટલે મને પણ ખરોજ તો. વિધવા વિવાહનો ચાલ શરૂ થાય, તો લાખોના કુળને કલંક ચડે છે તે ના ચડે, હજારો બાળહત્યા થતી અટકે, વસ્તીમાં વધારો થાય, તેથી હુંબર પણ વધે, અને આખરે મારા દેશને એટલે મને ફાયદો મળે.

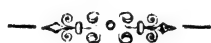
વિદુઃ—તું તો કોઈ હાતમ બિનતાઈ દેખાય છે, પણ

(૧૦)

આપણે તો તેવા નથી, આપણે તો સ્વાર્થ હશે તો કામ કરીશું.

સુત્ર૦—હું એકલો નહીં પણ હાલના સુધારાના સાથી-
માંના ધણાખરા બધા હાતમતાઈ જેવા છે. તેથી તે કામ
થોડા રોજમાં પાર પડશે.

વિદુ૦—હીક છે, ત્યારે ચાલવા દે. (નયછે.)

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—અનંતરાયનું શયનગૃહ.

અનંતરાય અને કમળાગવરી.

કમળા—સાંભળો છો કે, તમારે તો સવારના દશ વાગ્યા
એટલે ગયા તે સાંજે ઘેર આવવું, ઘરની કાંઈ ફીકર છે?

અનંત૦—તારે જે જોઈએ તે મંગાવી આપું છું, પછી
બીજી શી ફીકર રાખવી હતી?

કમળા—આજ બપોરે તમારી પેલી ભાભઈ જોકોર ક-
હેતી હતી જે “રાંડ વાંઝણી છોને ડાહીડાહી વાતો કરે,
અને પૈસાનો મદ રાખે, પણ તેના પૈસા પાછળથી આશે
કોણ?” મારાથી વાંઝીઆમણું હવે સહન થતું નથી.

અનંત૦—એતો પરમેશ્વરને હાથ બાજી, તેમાં આપણે

શું કરીએ? જોણે આટલો પૈસો આપ્યો છે તેનેજ તે પૈસો ભાગવનાર પેદા કરવાની ફીકર હશે. આપણે શા વાસ્તે ફીકર રાખવી?

કમળા—યયું, જ્યારે કહીએ તારે “પ્રભુતા હાથમાં છે” કહીને બેઠા-આજ દીવસ સુધીતો હું પણ જાણતી જોડી-કજ છે; હજી ઘણા દીવસ છે, પણ એમ કરતાં તો ચાળીશ થયાં, તેથી હવે તો કાંઈ ઉપાય કર્યા વગર નહીં ચાલે. આજેજ મારી વિજ્યા એન કહેતી હતી કે તેની પડોસણ ગંગાએ અંબાજીની આખડી રાખી અને પેલી હનુમાનની પોળવાળા જોશીએ કહ્યું તે પ્રમાણે કર્યું તેથી તેને વિજ્યાના અવતાર જોવા જાયો થયો; તેથી મેંતો અંબા-માને સવાપાંચ રૂપીઆનો યાજ કરવાની અને કરું નહીં ત્યાં સુધી દુધ નહીં ખાવાની આખડી રાખી છે; અને આવતી કાલે જોશી પાસે જઈ તે કહે તેમ કરવા નક્કી કર્યું છે.

અનંત—રાંડોના વેહેમજ એવા છે. જો જોશીએ છો-કરાં આપતા હોત તો તેમનામાંથી એક પણ વાંઝીઆ રહેતજ નહીં.

કમળા—તમે “સુધારાવાળા,” તે કોઈને માનો નહીં, પણ આ જોશીતો ચમત્કારી પુરૂષ છે; માટે કહું છું તે કર્યા વગર નહીં ચાલે, પછી હા કહો કે ના કહો.

અનંત—મારે એવા ટોંગ કરવા નથી; પરમચરને ગમશે તે કરશે.

કમળા—“પરમેશ્વરને ગમશે તે કરશે” એમ કહી આજ દીવસ સુધી ખેતી રહી, ત્યારેજ વાંઝણી કેહેવાઈતો? વાસ્તે મારેતો પેલા જોશી તેજ પરમેશ્વર એમ જાણી તેમના કહેવા પ્રમાણે કરવું, કરવું અને કરવું, જે હવે ના કહેશે તો થશે જોયા જેવું. વાસ્તે રકઝક નહીં કરતાં હા કહો. એટલે પત્યું.

અનંત—મરો રાંડો, હ્યો પચ્ચર, ફાંડો માથું અને કા-હાંડો રાતું.

(પડખું ફેરવી મુઠ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—કમળાગવરીનું ઘર.

કમળાગવરી, પ્રેમકુંવર અને અંબાકુંવર.

પ્રેમ—કેમ કમળાબા, શું કરોછો?

કમળા—આપો ખેત, હમણાંજ નવેણમાંથી બાહાર નીકળી; તમારે ડીક કે છોકરાં છૈયાં હાજર તે જે કહો તે તરત લાવી આપે, અમારે કંઈ તેમ છે? જે કરવું તે બધું પોતાને હાથે.

અંબા—મારી બાઈ તમને તો કહીએ તે માનો નહીં, પણ પેલી હતુમાનની પોળમાં એક જોશી રહેછે તેણે મારા ખેત ગંગાને એક છૈયો આપ્યો.

કમળાં—મારી વિજ્યા એન મને કાલેજ કેહેતી હતી, અને આજ તો મેં પણ ત્યાં જઈ પુછવાનો વિચાર રાખ્યો છે, એમણે પણ હા કહી છે.

પ્રેમં—એન, મારી એનની છોડાને ભૂત વળવ્યું હતું, તે પણ તે નેશીએ કંઈ બતાવ્યું તેમ કંઈ તેથી નીકળ્યું. એ નેશીતો ઘણોજ હુંશિયાર છે. કમળાબા, તમે જો તેની પાસે જશો તો તમારું પણ કામ થઈ ગયું એમ નફી જાણો; હજારો માણસો ત્યાં જાય છે.

કમળાં—મેં પણ તેમજ ધાર્યું છે અને હમણાજ જવાનું કરતી હતી તેટલામાં તમે આવ્યાં. તમે મારી સાથે ચાલશો!

અંબાં—હોવે, ચાલેને એન, પ્રભુ તમને સારા દાદાડ દેખાડે. એ દીવસ ક્યારે જોવાનાં.

(જાય છે.)

—૬૬—

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—જોશીરાજનું ઘર.

જોશી, કમળા, અને અંબા.

જોશીં—(કમળા તથા અંબાને જોઈને) આવો બાપુઓ, એસો, શું છે તમારે?

અંબા—આ અમારી એન કમળાને ચાળીસ વર્ષ થયાં

પણ પ્રભુએ હજી સારા દીવસ આપ્યા નહીં, તેથી અમને
વેહમ રહેછે કે રખે તેને કાંઈ આડું હોય.

જોશી૦—(પાટલાપર ધુળ નાખી લોટા તાણી કુંડળી
કરી. મકર, કુલ, મીન, મેષ એમ કહી આંગળીના પેઠાં

ગુ ૧		૩
૧૨	૨	૪ ધુ
૧૧	૫	૨૧
૧૦	૬	૨
કે ૯	મં	૭

ગણી,) જુઓ બાહ્યોએને
પિતૃ નડતર છે, આઠમે
મંગળ છે, તે નડે છે, માટે
લાલ અનાજ (ધર્ણ) લાલ
કપડું, લાલ સિક્કો (પૈસો)
એટલું દાન કરો, આઠ મંગ-
ળવાર એક વખત ખાઓ,
અને સોળ બ્રાહ્મણને જ-

માડો એટલે થયું.

વિદુ૦—કમળાબા, સોળ બ્રાહ્મણ જમાડવા, તે દર મં-
ગળવારે બંને જમાડવા, એક હું ગાને બીજા જોશી, એટલે
તમારા આઠ મંગળ પુરા થશે ત્યાં સોળ બ્રાહ્મણ પુરા થશે.
કમળા—વારૂ બાપજી, તે પ્રમાણે હું ખુશીથી કરીશ, વ-
ધારે હોયતો પણ કેહેશો.

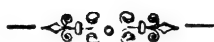
જોશી૦—ના, એટલું કરો એટલે થયું, કરશે પ્રભુ તો
બધાં સારાંવાનાં થશે.

વિદુ૦—આટલુંતો કરો, પછી પ્રભુ બીજી અડચણ
લાવશે; ક્યાં વચ્ચેથી ગયો છે?

(૧૫)

અંબા—બાપજી, તમારાથી તો ઘણાંએ સારાં થયાં છે
અને જો અમારી ખેનને થશે તો તમને ખુશી કરીશું. મા-
દારાજ હવે રજા લઇશું.

(જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—અનંતરાયનું ઘર.

અનંતરાય અને કમળાગવરી.

કમળા—તમારું દિલ મોટી મોટી વાતોમાંજ, બાકી
ખીણું છોતે ધુળ મળતું. મરશે તારે કુતરાએ નહીં આવ.

અનંત—રાંડની જીભ વધી દેખાય છે, પ્રભુનું કરવું
તેમાં આપણે શું ?

કમળા—નંદગવરી કેહેતી હતી કે, જ્ઞાનવિજય જાતિ
છોકરાં આપે છે, માટે મારે તો ત્યાં જવા વિચાર છે. અ-
રચતો યશે, અને ક્યાં વગર પણ નહીં ચાલે, પૈસાને શું
પુજો મુકવો છે.

અનંત—જેથીમાંથી લાડવો કાઢ્યો ? હવે કાઢ જતી-
માંથી. રાંડની મતિજ જાંઘી, એક સમજાવે એક, તો ખીજી
બરાવે ખીણું.

કમળા—અમારી મતિ તો જાંઘી કે ગમ્મ તેમ હોય,
પણ ક્યાં વગર નહીં ચાલે, તમારા મનને મળતી આવે

એવી પરણવી હતી એટલે બળતરા થાત નહીં અને મુખે-
થો વાંઝીઆ મરત, મારે કંઈ વાંઝણી રહેવું નથી તો; તેથી
ગમે તે કેહેશે પણ પેલા જાતિ પાસે જઈ ઉપાય કરાવીશ.

વિદુઃ—પહેલાં ધણી મરે, પછી જૈરી છોકરાં જાણે એ
વાત કમળાબાચી બને.

અનંતઃ—જેવું જોશએ કહ્યું, તેવું જાતિ કરશે.

કમળાઃ—તમને ડાહ્યલું ડાહ્યલું ધણું આવડે છે. તે
જાતિ કાંઈ પેઢા જોશોના જેવા લુચ્ચો નથી. તેતો મહાન
પંડીત છે. ધણાંને સારાં કરી આપ્યાં છે.

અનંતઃ—પંડિત હોય કે ગમે તેમ પણ મારે તેમ કર-
વું નથી.

કમળાઃ—તમારે નથી કરવું, અને મારે કરવું છે, તમે
શું કરી નાંખશો ?

અનંતઃ—મેલ લવરી; જે વાત લીધી તે કરવી ત્યારેજ
છોડવી, રાંડોની જાતજ અવળચંડી, લે કાઢજે લાડલો
જાતિમાંથી (જાય છે).

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—જાતિનો અપાસરો.

જાતિ અને કમળા.

કમળાઃ—માહારાજ, જે વંદા.

જતી૦—જે વંદા, આવો કેમ આવ્યાં!

કમળા૦—માહારાજ, મને આળીશ વર્ષ થઇ ગયાં પણ હજી મારાં કોણ જાણે ક્યાંએ જન્મનાં પાપ આડાં આવે છે, તે પ્રભુએ સારો દીવસ આપ્યો નહીં, અને માહારાજ, આપ ધણીયને છોકરાં આપોછો તેથી આપની પાસે આવીશું.

જતી૦—સાહે, પણ તે કામ ધણું વિકટ છે, તેમાં તમારે પાતેજ કેટલુંક કરવાનું છે, જે તમારાથી બની શકશે નહીં.

કમળા૦—માહારાજ, ગમે તેવું વિકટ હશે તોપણ હું કરીશ, પણ મારે માથે વાંઝીઆમણું ટળે એવા ઉપાય કરો (પગે લાગે છે).

જતી૦—વાર, તમારું નામ શું?

કમળા૦—મારું નામ કમળાગવરી, માહારાજ.

જતી૦—કમળાગવરી, આમ આવો તમારા કાનમાં મંત્ર કહું (એમ કહી અંદરના ઓરડામાં જાય છે અને કમળા પણ પાછળથી જાય છે; જતી તેના કાનમાં વાત કેહેવા બદલ ગાલપર ચુંમી લેછે અને સ્તનપર હાથ નાખેછે).

કમળા૦—માહારાજ, આશું? તમારે મંત્ર કેહેવો હોય તે કહેા.

જતી૦—અમારો પેહેલો મંત્ર આ છે, તે જો તમને પસંદ હોય નહીં તો આ તમારો રસ્તો (હાથ બાંધી કરી દરવાજો બતાવે છે.)

કમળા૦—ના, માહારાજ, એતો મારે પાલવે નહીં.

જતી૦—જાઓ, જાઓ, રસ્તો પકડો, વાંઝીઆમેણું ટાળી, હોકરાં લેવાનું મોં તમારું નથી કહેતું.

કમળા૦—નથી તો ચાલ્યું, માહારાજ.

જતી૦—(ગુસ્સે થઈ આંખો ચડાવી)જા, સાતબવ સુધી વાંઝણી રહીશ.

કમળા૦—(સાંભળતાંજ ગળગળી થઈ) માહારાજ! માહારાજ! માહારાજ! ક્ષમા કરો, હું પામર છુવ બુલો વાસ્તે માફ કરો, હશે, હું અજાણ તમારા મહાત્મથી અજાણવાકેઈ, તેથી આટલું ખોલી ગઈ તેની ક્ષમા માગું છું અને કરગરીને કહું છું કે તમારે પાલવે તેમ કરતાં પણ મારું વાંઝીઆ મેણું ટાળો.

જતી૦—જાઓ, જાઓ, તમારાપરથી તે મેણું ટળવાનું નથી. અમે તમારા જેવાં અનિશ્ચિત મનનાં માણસ સાથે કામ પાડતા નથી.

વિદુષક૦—એય પકડ મુજે જોર આતાહે.

કમળા૦—માહારાજ, માફ કરો, પગે પડી કહું છું કે માફ કરો અને ગમે તે પ્રકારે પણ મારું શુભ કરી આપો.

જતી૦—તારી મને દયા આવે છે તેથી કબુલ રાખું છું, ખીજાને તો એકદમ ધમકાવી કાઢું. હવે પહેલા મંત્ર (વેઉજણુ ઘોડી વાર પછી બાહાર આવે છે. અને જતી એક કાગળપર જંત્ર લખીને) હ્યો આ ચાકી, તેને સાત દી-

(૧૯)

વસ સુધી ગુગળનો ધુપ કરજો, સાત દીવસ સુધી અહીં મંત્ર સાંભળવા આવજો, પછી આ ઓઢીને માદળીયામાં ધાલોને પહેરી રાખજો.

વિદુષક૦—માદળીયામાં નહીં પણ પછીથી ધોળીને પી જજો, બાદ ચોવીસ હાથનો ઓઢીને મેલજો બાપના નામની અને જતીની પણ બેળી.

કમળા૦—વાર માહારાજ, જે વંદા.

(ભય છે.)

— ❦ ❦ ❦ —

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—અનંતરાયનું ઘર.

અનંતરાય અને કમળા.

અનંત૦—જેશી અને જતીનું કંઈ પાર પાડ્યું? હવે કોઈ જોગી બોગી બાકી રહે છે કે?

કમળા૦—પેલા જતીના મંત્ર લીધાને ત્રણ મહીના થયા છે, અને તેથી સારા દીવસ થાય તેમ દેખાય છે.

અનંત૦—જતીના મંત્રથી સારા દીવસ, કે પ્રભુતા પ્રતાપથી?

કમળા૦—ગમે તેમ, પણ મને આજ દોડ મહીના થયાં નાવણું આપ્યું નથી.

અનંત૦—સારું (મનમાં) કર્તા હતાં પ્રભુ છે અને તે કરે છે તેજ અરૂં છે. જેશીના મંત્રે તથા જતીના મંત્રે

(૨૦)

તો પાર પાડ્યું. જતીએ કહ્યું હતું જે આઠ દીવસમાં થશે તેને આજ ત્રણ મહીના થયા સારે દોઢ મહીનાની જુઠ્ઠી આશા રાખવી એ બર્થ છે. હશે જે થાય તે ખરું, પણ જોશી, જતીતો જુઠ્ઠા છે તેમાં શક નથી. રાંડો મફતની ટંટા કરી નકામા ખરચમાં પડે છે અને થાય પરણ કૃ-પાણ પરમેશ્વરની મરજી પ્રમાણે. નજર બાંધવી, ઉતાર મેલવા જંત્ર, મંત્ર, એક વખત આવું વગેરે બધા વેહેમો, હે પ્રભુ! તું ક્યારે અમ હિંદુલોકોમાંથી કાઢીશ. (જરાવોચાર કરીને) અરે ભુલુંછું. પ્રભુને શા વાસ્તે દોષદેવો? આપણોજ દોષ છે. જે બચપણથીજ સ્ત્રીઓને ભણાવવાને યત્ન કરીએ, તો સ્ત્રીઓ પણ સારા પેઠે જ્ઞાન મેળવે અને તેથી આપણા ઘર સંસારી કામમાં જે હરકતો નડે છે તેમાંની કેટલીએક એકદમ દુર થાય; વાસ્તે હે પ્રભુ! તું મારા હિંદુ બાધઓને સુમતિ આપ કે તેઓ તેમની બેન દીકરીઓને સારું જ્ઞાન આપવા માંડે.

(સુષ્ઠ જાય છે.)

— ૧૦૨ —

પ્રવેશ ૭ મો.

સુત્રધાર અને વિદુષક.

વિદુષક—કેમ દોસ્ત, સુત્રધાર, આમોતો કાંઈ રાંડોનીનું આખું નહીં.

(૨૧)

સુત૦—ભાઈ હજી રાંડતારનો જન્મ થયો નથી ત્યાં
રાંડાશે કોણ ?

વિદુ૦—હીક, હજીતો પાસેરામાં પેહલી પુણી કેમ ?

સુત૦—હા, પણ આમાં કેટલી શીખામણ મળી, તે
સમજ્યો ?

વિદુ૦—ભાઈ થોડું સમજ્યો અને વધારે તું સમજાવ.

સુત૦—સાંભળ, આપણામાં સ્ત્રીઓને બચપણમાંથીજ
ભણાવતા નથી, તેથી તેઓ જ્યારે પુત્ર ઉમરે પહોંચે છે
ત્યારે તેમનામાં એટલા બધા વેહેમો હોય છે કે, પોતાનું
કામ પાર પાડવાની ધારણાથી પેલા ઢોંગી જોશી, જતી,
ભૂતા, જોગી વગેરે પાસે જાય છે, અને તે ઢોંગીઓના કે-
હેવા પ્રમાણે પૈસા ખરાબ કરે છે, એટલુંજ નહીં, પણ
શિયળનો પણ ભંજ કરવાને હરકત લેતી નથી, અને અ-
ધોર પાપમાં પડે છે. જો તેઓ સારીકેળવણી પામેતાં, આ
માંહેતું એકપણ જાતનું પાપ કરવા તેઓ લલચાય નહીં,
પૈસા ખરાબ થાય નહીં અને ઘરની અંદરથી ક્લેશ ટળે,
સંપ વધે અને તેમની જો પ્રજા થાય તે પણ તેઓના
ગુણ શીખે એટલે સદ્ગુણી થાય. કહ્યું છે કે:—

માતૃ પિતૃ કૃતાભ્યાસો ગુણિનામ એતિ બાલકઃ

ન ગર્ભ ચ્યુતિ માત્રેણ પુત્રો ભવતિ પંડિતઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—માતાપિતાની મહેનતથી બાળક ગુણી થાય છે; કાંઈ

જન્મથીજ પંડિત બની જતું નથી.

વિદુઃ—તારે તો બાઈ સ્ત્રીઓને બણાવવીજ કે? ના, ના, મારોતો મત તારાથી ઉલટો છે. કારણ બણી એટલે વંદી, તેના ચારપર ચોઠીઓ લખશે અને છીનાણું કેમ કરવું તેની વાતોની વાર્તાની એપડીઓ વાંચતાં શીખશે એટલે થયું બણતર મફત.

સુત્રઃ—એ બણ્યાને બણ્યું કહેવાય નહીં. હલકી કેળવણી આપી બંધ રાખેતો કદાચ એમ થતું હશે, પણ જે જોઈ જાતની કેળવણી આપી હોય, તો તેઓમાં કદી પણ બીમાડ થાય નહીં.

વિદુઃ—ખરીવાત, ધોડું અંગ્રેજી બોલેલ, દારૂ, માંસ ખાવામાં હરકત લે નહીં અને કહેશે જે “વટલાવું તે શું છે?” તેમજ વધારે બોલેલ વિદ્વાન તેને આડકે પણ નહીં.

સુત્રઃ—હા, હવે સમજ્યો, તેમજ સ્ત્રીઓને મારે.

વિદુઃ—તારેતો હિંદુઓ મૂર્ખજ છે જે તેઓની જોડીઓને બણાવતા નથી.

સુત્રઃ—હમણાં તો તેઓએ સારી પેઠે સુધારો કરવા માંડ્યો છે; પણ પુરતી રહે નહીં, તેથી મારા તેઓને એટલી અરજ છે કે, તેઓ સુધારાની સીડીને પેદેલે પગથીએ ચડ્યા છે, સાંધી ઉતરી નહીં જતાં, ધીરેધીરે ટૂંક ટોચે પહોંચવાને પ્રયત્ન કરે અને જે તેમ થશે તો તેઓની સંસારી બાબતમાં જે હરકતો આડી આવે છે તે નહીં આવે.

(૨૩)

વિકુન્—અને તારૂં કહેવું કુળો એવી મારી પ્રભુને પ્રાર્થના છે.

(ગાય છે)

અંક ૨ જો. પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—અનંતરાયનું ઘર.

અનંતરાય અને કમળાગવરી.

કમળા—સાંભળો છો કે, આપણી રૂબી નવ વર્ષની થઈ, વાસ્તે હવે તેનાં લગ્ન કરવાં નોંધાવે.

અનંત—આઠમું વર્ષ હજી ગયા કારતકમાં પુરૂં થયું. અને એટલી વારમાં પરણાવવાની વાત! હજી તો તે નાની છે.

કમળા—નવ વર્ષની થઈ તોય નાની છે? ધડપણમાં ને વહેલો હાથો લાંબો તે ખરો, કાલ કોણે નોંધાવે. કન્યા-દાનનું પણ જલદીથી લીધું એટલે થયું, પારપડ્યું. વધારે જીવશું તો દોહિત્રને પણ નોંધાવું.

અનંત—હજી ક્યાં ઉતાવળ છે? કન્યાદાનનો કાળ ક્યાં

વહી ગયોછે ને ઉતાવળ કરીએ?

કમળાં—એક વાર કહું ને, વેળાસર ને લ્હાવો લીધો તે ખરો. પેલી જમનાંની છોડી સાત વર્ષની થઇ ત્યાં પ-રણાવી હતી અને તેર વર્ષની થઇ ત્યારેતો અધરણીએ આંધુ: નથીબધારે તો તે કેહેવાય.

અનંત—બીજાંતો ચાહાય ખાડમાં પડે તેમાં આપણે શું? મારે હાલ છોડાને પરણાવવી નથી. મેલ ટક ટક.

કમળાં—મુઠ રાંડ હું અભાગણી, ને આ ઘરમાં આ-વી, તે એક પાછનું પણ ઉપજે નહીં. ધરડાં થયાં, હવે કોણ જાણે કેટલા દીવથ જીવીશું; કાલ આપણે એમાંથી કોઈ-નું આયુષ્ય તુટ્યું તો બધું રઝળશે. વાસ્તે ને વેહેલું કર્યું તે કામનું. મોટા મોટા વિદ્વાન પણ કહી ગયા છે કે ને “આજ યાચ તેનો કાજપર આધાર રાખવો નહીં” તમે બણ્યા તે મોટા પંડિતમાં વાનો કરી જાણો પણ ઘર સંસારની બાબ-તમાં જરાએ જાણો નહીં.

અનંત—છોડ લવરી, હજી બચપણ છે એટલે પરણા-બાની વાત શી?

કમળાં—ગમે તેમ કહેા પણ મારેતો આ સાલ પરણા-વવીછે.

વિદુ—મીયાં છોડે લેકીન બીબી ના છોડે.

કમળાં—વળી આવતી સાલ સંધરસછે એટલે શું છો-ડીને ૧૧ વર્ષે પરણાવોએ? વળી ને કાંઈ સાંઝે નરસું થાય

(૨૫)

તો પછો કન્યા કાળ વહી જાય; માટે મારેતો આણજી કરવું.

(નાના શંકર ગોર આવેછે.)

ડીક થયું છ્યો, આબ્યા, (ગોરને) આવો મહારાજા ખેસો
મહારાજ, આપણી રૂખાનાં લગ્ન કરવાંછે વાસ્તે ક્યાંય
સારા કુળનો વર હોયતો ધ્યાનમાં રાખજો.

માન૦ — આ, અમારેતો આખી નાતનાં નામો જીવહામિ.
તે ધ્યાનમાં શું રાખવું હતું?

કમળા૦ — તારેતો કરો મહેરબાની અને કહેા નામ.

માન૦ — એકતો પેલા નબુલાલ મહેતા, નાતનું નાક અને
પૈસે ટકે પણ સાઈં ઘર.

અનંત૦ — ગોર મહારાજ, કોઈ ૧૫-૧૬ની વયનો હોયતો
ખતાપો.

માન૦ — પંદર સોળનો જોઈએ તો કુળવાનમાં નથી પે-
લા જગજીવન રાવળનો છોકરો છે, ભણેલ સારો છે.

કમળા૦ — ના, ભાઈ, મારેતો એવું જોયતું નથી. એના
નીઆને તે કોણ આપે? પેલા નબુલાલની ઉમર કેટલી હશે
મહારાજ.

માન૦ — તેમની ઉમર ૫૫ વર્ષનીછે, અને ચાર પર-
છ્યાછે, પણ છોકરાની લાયકે હજી પરણવા આહાયછે.

કમળા૦ — ડીક, મહારાજ. એ ડીકછે, પંચાવન વર્ષનો
ધરડો નથી, અને છોડી કાલ મોટીયશે

અનંત૦ — રાંડિને મતિજ જાધી. પચાવન વર્ષનો પર-

છાવોને શું ચોરીમાંજ છોડી રંડાવવીછે? ગોર માહારાજ, પેલા જગજીવનતા છોકરા વેરે આપણે તો કરવુંછે વાસ્તે કરો ગોઠવણ.

કમળા૦ — ના, ના, તમેતો બહુ ઓછું થયું, મારે કંઈ સગાંઆનાં મેળાં ખાવાં નથી, જે મારી છોડીને એવાને ઘેર આપું. મારી છોડીને તો મેલિતાને ઘેર પરણાવવીછે. અમરદાર જે એવું વધતું કાંઈ હવે બોલ્યાતો; ગણેશમાંજ છોડી રાંડ્યાની વાત કાઢી! હવે યનાર થયું, જાઓ માહારાજ ન-જુલાલને ત્યાં પુછજો.

અનંત૦ — માહારાજ, બીજે ક્યાંય સારો વર જોઈ તપાસ કરીને કેહેજો એટલે પછી વાત.

ગોર૦ — સાહે માહારાજ (જાય છે.)

કમળા૦ — બળી તમારી ટેવ, પેલા નજુલાલ સાથે સંબંધ કરતાં તમારું શું બગડી જતું હતું? છોડી કાલ મોટી થશે, ઉકરડીને વધતાં વારશી?

અનંત૦ — ઉકરડીને વધતાં જેમ વાર નહીં તેમ ૫૫ વર્ષના ઘરડા અખખને મરતાં વારશી?

કમળા૦ — બળ્યું, તમેતો જે કામ કરીએ તેમાં સર્વથી પે-હલાં અપશુકનજ કરો, પરણાવવાની વાત કરીએ છીએ ત્યાં મરવાની વાત કાઢી. હશે હો આલો વાળુ કરવા.

(વાળુ કરવા ખેસે છે ત્યાં ગોર પાછા આવે છે)

કેમ ગોર માહારાજ, શું વધાઈ લાગ્યા?

(૨૭)

માન૦—હા, છે તેવુંજ, પેલા છનુશંકર જાનીની છોડીનું સગપણ વડોદરા ક્યું હતું, તે છોડી યુજરીગઈ, માટે એ વર તમારે જોવા હોયતો—

અનંત૦—કેટલાં વર્ષનો છે ?

માન૦—છે તો જરા નાનો, ૭ વર્ષનો.

કમળા૦—ફીકર નહીં, એતો મોટો થઈ રહેશે, એમાં શી હરકત ? પ્રભુએ જોગ પણ સારો મેળવ્યો, આવતી કાલ રવીવાર છે, તેથી સવારની ગાડીમાં જઈ તમે આંહો કરી આવો એટલે થયું.કોણ જાણે, વળી કોઈ વચ્ચે પડેતો બેથો રહેવું જોઈએ.

અનંત૦—(મનમાં) સ્ત્રીએ હઠ લીધી તે મુકશે નહીં અને ના પાડીશું તો ઘરના બવાડા માટે હા પાડવા (આસન) ઠીક છે.

(ગોર જાય છે. અને અનંત તથા કમળા વાળુ કરી સુધ્ધ જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—નવનિધરાયનું ઘર. વડોદરા.

નવનિધરાય, ચંપાગવરી અને પછીથી અનંતરાય.

નવની૦—સાંભળે છે કે, ગઈ કાલે કાગળ આવ્યો હતો તેમાં લખે છે કે યશવંતની વહુ દ્રણીજ માંદી છે.

ચંપા—હથે તેનું હવે શું કરવું?

નવની—તું આજની ગાડીમાં અમદાવાદ જા અને જોઈ આવ.

નેપથ્યમાં (નવનીધરાય કા ઘરે પહોંચ્યા?)

નવની—કોણ બોલાવે છે ?

પટાવાળો—તુમારા તાર હવે સો લો.

નવની—આવું છું.

ચંપા—હાય, હાય વળી તાર ક્યાંથી આવ્યો?

(નવનીધરાય તારે લઈ અંદર આવે છે)

કેમ ક્યાંનો તાર છે ?

નવની—એતો અમદાવાદનો, જમુની વહુ મરીગઈ

ચંપા—તારે બીજાં કેયે કરો, પરણ્યા પછી મરી ગઈ હોત તો ચાંદાના રૂપી આવતો રહેત.

નવની—હા, કર્યા વગર કંઈ છુટકો છે પણ જોઈને કરશું.

ચંપા—જોઈને શું? ખબર પડી કે તરત માગાં આવશ.

(નેપથ્યમાં) વ્યાસજી છો કે?

નવની—(સાદ આજણ્યાં નહીં તેથી) કોણ હથે એ?

અનંત—પેહેલાં બારણાં ઉઘાડવાં કે પેહેલાં ચોકશી?

નવની—બૂધ્યો બાઈ માફ કરજો, આવ્યો (બાર ઉઘાડતાં અનંતરાયને જોઈને)

અહોહો! તમારાં પગલાં ક્યાંથી? છો ખુશીમાં?

અનંત૦—હાજી, આપતો ખુશીમાં છો. !

નવની૦—જીહા, કહેા, આજ અમારાપર કૃપા કરી !

અનંત૦—અમારી છોડી રૂઢમણીનાં લગ્ન તમારા ચિ-
રંજીવી સાથે કરવાના વિચારથી આવ્યો છું તે માન્ય કરશે.

નવની૦—વારૂ ઠીક છે, આપણે ક્યાં જીદાર છે. તમે
કહ્યું તો અમારે થયુંજ છે.

ચંપા૦—એમતે થતાં હશે કે? આંધાની પેહેલાં પંઠણ
અને પછો સગપણ, જીઓ માહારાજ, રૂ ૧૫૦૦ આંધાના
અને વરને પરણતી વખતે ટુંપીઓ હોયતો જીઓ સગપણ
નકીછે.

અનંત૦—જીઓ, બા. મોહોડે માગ્યુંતો મોત પણ આ-
પતું નથી, અમે અમારી ગુંજસ પ્રમાણે રૂ ૧૦૦૦ આપશું
અને વરને આપવું તેતો અમારો અદા.

ચંપા૦—ના, ના, માહારાજ એતો નથી બનવાનું; જ્યારે
રૂપીઆ ગાંઠે હતા નહીં, ત્યારે શા વારતે આવ્યા હતા માટે
હિપાડે સગપણ કરવા?

નવની૦—અનંતરાયજી, એનીતો જીભ લાંબીછે. પણ
જીઓ રૂ ૧૨૫૧ આપજો, અને બીજું તમારી અદા પ્ર-
માણે.

અનંત૦—ઠીકછે, જ્યો ત્યારે(નાળીયેર અને રૂપીઆ આ-
પેછે.) (ચંપાને) કેમ વેવાણ ખુશી થયાંકે?

ચંપા૦—એમને વેવાણ કહેા. મારે વેવાણ થવું નથી.

વિદુષકૃ—એ વેવાઈ થશે, અને તમે વેવાણુ નહીં થા-
ઓ ત્યારે કોને જાણે?

ચંપા—છાનો રેહેને રડ્યા, તું વળી ક્યાંથી બજતાંમાં
ધી હોમયાં આવ્યો?

વિદુ—મારે શું? હું તો આ ચાલ્યો, પડો એકમાં તમે અ-
ને બીજીમાં તમારા વેવાઈ. (ભયછે.)

અનંત—જુઓ ચંપાગવરી, તમારે એય પકડવી જો-
ઈએ નહીં; જો હળીમળીને ચાલશું તો તમને તેમજ અમને
બહુને ફાયદો છે.

ચંપા—હા બાઈ. છેતો એમજ, જે એમણે કહ્યું તેમાં
મારાયા ના કેહેવાય?

અનંત—અને બાસજી, લગ્ન પણ આજ વર્ષમાં
કરવાં છે કારણ કાલ કોણે જોઈછે.

નવનીધ—વાર હ્યો ત્યારે તેમ કરીશું. ચાલો હવે હવે
જમવા.

અનંત—ના, ના, અત્યારેજ પાછું અમદાવાદ જવુંછે.
આતો રવીવાર હતો એટલે આવ્યો. જય જય બાસજી હવેતો
જઈશું.

નવની—વાર પધારજો, અને સારા સમાચાર જલદી
મોકલાવજો.

અનંત—વાર.

(ભયછે.)

પ્રવેશ ૩ જી.

સ્થળ—અનંતરાયનું ઘર.

અનંતરાય, કમળાગવરી અને પછીથી ગોર માનસંકર.

કમળાં—૩ખીનું સગપણતો કર્યું પણ હવે વિવાહ થાયતો ઠીક.

અનંતં—કરશું. શી ઉતાવળછે? કંઈ આવ્યાનું છેકે ન-
લદીથી ખાઈ લઈએ? ૩ પીઆ ચાર પાંચ હજારનો ખાડોછે.

કમળાં—હોય, છોકરાં પરણાવવાં કાંઈ સેહેલાં નથી,
હજીતો એકજ છોડોછે જી વધારે હાતતો કાણુ જાણે શુંએ
થાત!

(ગોર આવેછે.)

ગોરમાહારાજ પધારો. ખેસો.

માનં—કહો બા, કાંઈ કામકાજ?

કમળાં—આપણી ૩ખીનો વિવાહ કરવાનો છે, તે
ક્યારનું મુહુર્ત સાંઝે હશે?

માનં—પુનમનો પડવો અને, અમાસની બીજ

અણધાર્યું મુહુર્ત, તેરસ અને ત્રીજ

વાસ્તે બા. અક્ષય ત્રતિયાનાં લગ્ન કરો, આજ ચૈત્ર સુદી
૧૨ થઈ, તેરવ વરષો બાકી રહી.

કમળાં—(અનંતરાયને)ગોર કહેછે તેમ અખાત્રીજનાં
લગ્ન માટે કરો તાકીદ, અને લખો લગ્ન પત્રિકા.

અનંતં—ઠીકછે. (રક્ષમણીને)૩ખી, ઓ ૩ખી.

રક્ષમણીં— જી બાપા,

અનંત૦—ઉપરથી ખડીઓ, કલમને કાગળ લાવજો.

રૂક્મણી૦—લાવી આપા.(અધી ચીજો લાવી હાજર કરે.
છે.)

(અનંતરાય જગન પત્રીકા લખાવી વડોદરે મોકલાવેછે.)

(જાયછે.)

— ❦ —

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—રૂક્મણીનો ભણવાનો મેડો.

રૂક્મણી અને ચંચળ.

ચંચળ૦—કેમ બેન શું કરે છે ?

રૂક્મણી૦—પાંચમું ધોરણ પુરું થયું અને છઠ્ઠામાં ત્રણ
રોજ થયા, તેથી અભ્યાસ વધારે કરવો પડે છે માટે અ-
ભ્યાસ કરવામાં રોકાએલ છું.

ચંચળ૦—બેન તારૂં જગન અખાત્રીજને દીવસે કરે છે,
સાંભળ્યું.

રૂક્મણી૦—તે, ખરી વાત છે.

ચંચળ૦—વારૂ, કયે ગામ કરશે ?

રૂક્મણી૦—વાહ ! અજણા દેખાય ! ખબર નથી !
વડોદરે.

ચંચળ૦—મૈં, જોઈું તેવું સાંભળ્યું તો હતું, પણ નક્કી
ખાતરી નહોતી, તે તૈં કરી આપી. ઠીક થયું બેન. જે મારે

અને તારે એકજ ગામમાં રહેવાનું થશે, એટલે એક બીજાનાં દુઃખ સુખનો ઉભરો કઢાશે.

રૂક્મણી૦—અરીવાત, પણ એન “દુઃખ” એ શબ્દ તું પેદેલાં કેમ બોલી? પેદેલુંતો સુખ અને પછી નશીબમાં હાલતો દુઃખ.

ચંચળ૦—એન, મારેતો પેદેલું દુઃખ છે. શું તને અપ્પર નથી? મારા સ્વામીનાથ ૬૨ વર્ષના છે, તેથી મારેતો પેદેલાં દુઃખજ.

રૂક્મણી૦—અરે હાય! હાય! એન મને અપ્પર પણ નથી. વાર, તારાં માબાપે એમ કેમ કર્યું હશે? મારું પણ એનજ થતું હતું, પણ નશીબ પાંસરાં તે વળી બદલાયું.

ચંચળ૦—એન, મને ઊંચું કુળ જોઈ વરાવીને ખાડમાં નાંખી છે.

રૂક્મણી૦—હશે, એન, ચાલ મારેતો નીશાળે જવાનો વખત થવા આવ્યો તેથી જમીને જઉં.

ચંચળ૦—હું પણ જઈશ. (જાય છે.)

રૂક્મણી૦—આવજે એન. (જમવા જાય છે.)

—ૐૐૐ—

પ્રવેશ પ મો.

સ્થળ-નવનીધરાયનું ઘર.

નવનીધરાય ને ચંપાગવરી.

ચંપા૦—અનંતરાય દેવે “લગ્ન ચોણ કરવાંછે” એ

કહેતા હતા અને કેમ ભટજી સુધ્ધ મયા હશે ?

નવનીધ—હશે, કંઈ ધરની ખટપટ, જ્યારે પાલકે તારે કરે, આપણે ક્યાં હૈયો મોટો થઈ મયોછે.

ચંપા—તારે શું નાનોછે ? સાતમું વર્ષ હુતરીને આ-
કમું ખેડું, હજી તમારે મનથી તો નાનો, એવડા છોકરાઓ
તો ક્યારેના પરણાવ્યા હોય, જીઆને પેલા જમનામેહેતાનો
હૈયો ૬ વર્ષનો હતો ને પરણાવ્યો. અને તમારી તો આ-
ખજ ઊધડતી નથી.

નેપથ્યમાં (નવનિધરાય જયસુખરામ કોણ ?)

નવની—કોણએ ? શુંછે બાઈ ?

પટાવાળો—તુમારા કાગળ લેએ,

નવની—(કાગળ લઈ વાંચેછે)

“સ્વસ્તિ શ્રી વડોદરા શુભસ્થાને પુજ્ય વ્યાસ શ્રી નવ-
નિધરાય જયસુખરાય, એતાનશ્રી અમદાવાદથી બી. દવે
અનંતરાય છમીલરાયના નમસ્કાર વાંચશો. વિશેષ ખેત
રક્ષમણીનાં લગ્નનું મુહૂર્ત અક્ષયત્રતીયાને રોજ આવે છે,
તે તમોને અનુકુળ પડશે તથા તેપર પધારશો. સંવત
૧૯૨૬ ના ચૈત્ર સુદ ૧૨ વારે ગુરૂ.” (વાંચી રહ્યા પછી)

લે આળું, લગ્ન અક્ષયત્રતીયાનાં ઠરાવ્યાં છે. માટે
કરો તૈયારી.

ચંપા—મારે તો તૈયારીજ છેની (મહાલક્ષ્મીને) માલી.

મહાલક્ષ્મી—આવીબા.

ચંપાળ—જ તારી વિજયા કાકીને ખોલાવી લાવ.

મહાળ—સાફા.

(જાય છે. અને થોડીવાર પછી વિજયાને સાથે લાવે છે.)

વિજયા—કેમ ભાભીજી મને કેમ ખોલાવી હતી ?

ચંપાળ—જુઓ વહુ, આપણા જસુનાં લગ્ન અખાત્રી-જનાં હશે છે, વાસ્તે તમે તથા માત્રી જાઓ ને આપણાં પેહેવારનાં સર્વેને ઘેરે કહી આવો કે આવતી કાલથી વડી-ઓ, પાપડ વગેરે કરાવવા આવે.

વિજયાને માહાલક્ષ્મી—સાફા, આ ચાલ્યાં (જાય છે).

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—અનંતરાયનું ઘર.

અનંતરાય, કમળા પછીથી નવનીંધરાય, ચંપાળવરી ગોર, શુકલ, વીંગેરે.

અનંતરાય—વિવાહતો થઈ રહ્યો, હવે માત્ર મુરત પહે-રામણીનું રહ્યું, તે પણ આજ આઠવાગે કરી લઈએ તો પાચું.

કમળા—હા, ઠીક છે. હવે તારે બધાંને તેડાવીએ, (શુ-કલને) શુકલ, ઓ શુકલ.

રામચંદ્ર—શું છે, બા?

કમળાળ—જાઓ બધાંને તેડાં કરી આવો જે સાડાસાત વાગે પેહેરામણીનું મુહુર્ત છે તેથી તે વખતે આવે.

રામચંદ્ર૦ — વારૂ બા, આ આપો. (જાય છે.)

(નીમેલ વખતે બધાં હાજર થાય છે.)

માન૦ — કન્યાને પધરાવો માહારાજ.

અનંત૦ — સાહે, (કન્યાને પધરાવે છે, રૂ.૧૨૫૧ થાળમાં મુકે છે અને પછીથી પેદેરામણી શરૂ કરે છે તે પુરી થઈ રહ્યા પછી નવનીધરાયને બે હાથ જોડીને) મારી અદ્વા પ્રમાણે આજે સુત્રનો તાંતણો આપ્યો તે વધાવી લેશો.

નવની૦ — ના માહારાજ, પચીસ છાવલ અને પાંચ સાણ તથા વરને બનારથી શેલું એટલા વગર તો ચાલેજ નહીં.

વિદુ૦ — જો જો કુંઈ ઓઠું માગતા? વખત સારો છે અને આસામી ખમતી છે.

અનંત૦ — માહારાજ, અમારી અદ્વા પ્રમાણે આપ્યું.

નવની૦ — ના, ના, નહીં ચાલે, પાત્રવંતો આપો, નહીં તો જીને રહી તમારી કન્યા તમારે ઘેર, અમારે તો બીજી ધણીએ મળશે.

વિદુ૦ — લશ્કરકા ભિદ પાયા કે આગુંમે ગદ્દા આયા. આનો ગણપતિ ખેસાર્યા તમારે રસ્તિ વાંચન !

અનંત૦ — હ્યો માહારાજ જેવી તમારી મરજી (માગ્યા પ્રમાણે આપે છે) કેમ માહારાજ હવે ખુશ થયા ?

(બીજાંને પેદેરામણી આપે છે અને જમવાનો વખત થતાં બધાં ઉઠી નીકળે છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સુત્રધાર અને વિદુષક.

વિદુઃ — અરે દોસ્ત આજતો ખુબ મજે પડી પાર.

સુત્રઃ — અત્યારમાં શું ? મજેતો હજી આગળ આગવાની.

વિદુઃ — અરે પાર, કન્યાતો મારા જેવડી અને વરતો તેની કમ્મરે બેસે એવડો !! શું બ્રાહ્મણોનું પરણેતર ? રાંડનાં એને વરની ખોટ હતી જે આમ કર્યું ? મારા બે દોસ્ત બાવીશ બાવીશ વર્ષના છે તે બિચારા વાંદા રખડે છે અને આ છ વર્ષનાને દશ વર્ષની કન્યા ! આતે શી મુર્ખઈ ? આનું કારણતો આપણને જણાતું નથી.

સુત્રઃ — જા, જા, મારાબાઈ, આડો મોટો થયો તો પણ તને બ્રાહ્મણોની રીતની ખબર પડી નહીં, કેમ ? બ્રાહ્મણો કુળ જુએ છે, જોયા કુળ વાળાને તરત કન્યા મળે, અને નીચા કુળ વાળાને કોઈ આપે નહીં.

વિદુઃ — કુળ તે શું ? ઘરમાં આવ્યાને ધાન મળે નહીં, બ્રહ્મ અક્ષર આવડે નહીં ગાયત્રીનો પેઢેલો અક્ષર આવડે નહીં, માંસ ખાય, મદીરા પીએ, તોય તે કુળવાન; અને જેના ઘરમાં જોઈએ તેટલો પૈસો. વિદ્યા, વગેરે બધું હોય, તોય તેનું કુળ નીચું ! બળી એ બ્રાહ્મણોએની અફલ.

સુત્રઃ — બાઈ, કુળ જોવું, તે છે તો તું કહે છે તેજ પ્રમાણે; પણ હાલના બ્રાહ્મણો નીવડ્યા મૂર્ખ, એટલે અ-

ગાઉ ને પ્રમાણે કૃળ બધાયાં, તેજ પ્રમાણે જીંચનીંચની સંસાર, હમણાના અભણ બિહ્વાવૃતિપર આધાર રાખનાર બ્રાહ્મણો ધારી બેઠા.

વિદુઃ—બળી તેમની એવી ધારણા અને મુવા એ ખોટા કૃળવાન ને જોતા બ્રાહ્મણા. અરે યાર બીજી મળે વળી, વરે પરણ્યો અને રૂપીઆ ૧૨૫૧ લઈ ગયો!! પરણવામાં મળેતો ખરી.

સુત્રઃ—એ બાબત હજી હવે આવશે.

વિદુઃ—ઠાક છે, તારે જોઈએ છીએ, શું થાય છે તે (જાય છે.)

—ૐૐૐ—

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—નવનિધરાયનું ઘર.

નવનિધરાય, અને ચંપાગવરી.

ચંપાઃ—ઘરમાંતો આવનાનાએ સાંસા, સવારનું મળેતો સાંઝનો વિચાર, અને સાંઝનું મળેતો સવારનો વિચાર. હવે કરવું શું ?

નવનીધઃ—શું કરવું ? હવેતો કાંઈ ઉપાય સુઝતો નથી, થોડા દીવસમાં વળી જશુની વહુ આવશે, એટલે પછી ઘરની પુરી ફરજેતી થવાની.

ચંપા૦—હું પણ એજ વિચારમાં છું. પણ ઠીક યાદ આંજું, આપણે ગોરને બોલાવી એમ કહેા જે અમારે તો વહુ બણેલી મળી છે તે અમારું ઘર વસાવે તેમ નથી, તેથી અમારેતો જશુને ફરીથી પરણાવવો છે.

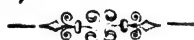
નવની૦—એકને ખવરાવવાના સાંસાં અને બીજીને ક્યાંથી પુરૂં પાડીશું.

ચંપા૦—અહીં ખવરાવવાનું નહીં મળેતો કાઢીશું તેને પીએર, એ મારા હાથમાં છે, પણ આપણે તો પાંચસો, સાતસો મળશે? એટલે બેચાર વર્ષનો કરાર. વળી આગળની વાત આગળ.

નવની૦—ઠીક છે, એમ પણ કરવું પડે, લાચાર,

ચંપા૦—લાચાર શાને? એતો એમજ ચાલ્યું જાય છે.

(ઘોડા રોજ પછી જશુભાઈને બીજી પરણાવેછે અને ૩૫૧ લે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—અનંતરાયનું ઘર.

અનંતરાય અને કમળાગવરી.

કમળા૦—૩ ખી તેર વર્ષની થઈ તેથી વળાવવી જો-
ઈએ, વાસ્તે લખો કાગળ જે તેડવા આવે.

અનંત૦—ઠીક છે, હું કાગળ લખું છું અને તમિ પણ તૈયારી કરવા માંડો.

ક્રમજ્ઞા૦—મારેતો બધી તૈયારીજ છેતો; પણ નવનિધ-
રાયેતો રૂપીપર બીજી આણી સાંભળ્યું?

અનંત૦—ના, ના, એમતો હોય નહીં, એ તને કોણે કહ્યું?
એ વાત માનવામાં આવતી નથી.

ક્રમજ્ઞા૦—ખરેખર, મેં જો સાંભળ્યું છે તે સારે ઠેકા-
ણેથી, આમરદાર માણસ પાસેથી સાંભળેલ છે.

અનંત૦—હથે, જેમ હથે તેમ તરત ખમર પડથે, લાવ
કાગળ લખ્યું. (લખે છે.)

ક્રમજ્ઞા૦—(રૂક્મણીને) ખેન, હવે થાઓ તૈયાર, સાસરેથી
તેડાં આવ્યાં જાણો.

અનંત૦—અને તમે પણ કરો તૈયારી.

ક્રમજ્ઞા૦—પાંચ ગજ કીનખાખ લખ્ખાનો, ૧૨ રેજા ગ
જીઆણી, વીથ સાજુ. વીથતોજા કીત એડલું લાવો અને
આવતી કાલથી દરજીને ખેસારો.

અનંત૦—સાસુને વાસ્તે સાડલો જોઈથે કે નહીં? અને
જમાઈને પણ.

ક્રમજ્ઞા૦—તેમાં વળી કાંઈ નવાઈ કે? દશથેર સોપારી
અને એકથેર એજયા લાવજો.

અનંત૦—વાર હીક છે, બધું મંગાવી આપીથ. હવે હું
જાઉંધું. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—નવતીધરાયનું ઘર.

નવતીધરાય, ચંપાગવરી અને મહાજકમી.

નવતીધ૦—સારું થયું હોં જો, રૂપર માળ્યા તે ચાર વર્ષ-
તો ચાલશે, ?

ચંપા—પણ હજી પેલા અમદાવાદ વાળા વળાવતા નથી
એ તે શું હશે? એમના મનમાં શું છોડીને વંકીજવા દેવાનું
હશે, જો હજીતો ભણાબ્યાજ કરે છે ?

નવતીધ૦—ભણે તેમાં શું બુઝું? અને વંકે શેની? ભણે
એટલે તો ચતુર થાય.

ચંપા૦—તમને બહુ ખબર પડે! ભણે એટલે ડાહ્યાં ડા-
હ્યાં થઈને ખોતતાં આવડે. કામ કાજ કરવું હરામ, અને
ઘણું કરે ત્યારે એ ચાર કવિતાઓ ગાય, વર્ણો જો દિલના
ગાંડે તો બીજા માટીની જોડે સહેજાઈથી દોરતી કરે, તેને
ચીઠ્ઠીઓ લખે અને બધું ધુળ ધાણા અને વા પાણી

નવતી૦—એમ તે હોય! એતો લોકોના વહિમ, ભણેજ
વહુઆરે હોય તો ઘરનું કામ કાજ ઘણુંજ સારી રીતે કરે,
ઘરની જણસ ખરાબર જાળવે, ખરચ તપાસે અને ટુંકામાં
ઘરની જેટલા કાળજી તે રાખી શકે તેટલી અબલુથી ર-
ખાય નહીં.

મહાજકમી—બા, બાબીછે બણેલી, તે કામ નહીં કરે
અને ડાહી ડાહી વાતો કરી મને શીખામણુ દેવા આવશે તો

આપણે તેની જોડે નહીં પાલવે.

ચંપા — આવવાતો દે, પછી બધુંએ ફીક થશે.

(નેપથ્યમાં) નવનીધરાય હયે

નવનીધ — કોણ છે ?

પટાવાળો — તુ મારો કાગળ

નવનીધ — (કાગળ લેછે અને વાંચવા માંડે છે)

સ્વસ્તિ શ્રી વડોદરા માહાશુભસ્યાને પુજારાયે વ્યાસ શ્રી
પ નવનીધરાય જે સુખરાય એતાન શ્રી અમદાવાદથી લી. દવે
અનંતરાય જીમીલરાયના નમસ્કાર વાંચશે, વિશેષ જે સુભા-
ગ્યવતી ખેન રૂક્મણીને વળાવવા અમારો વિચાર છે માટે
જલદીથી માણસ મોકલાવશે. ચંપાગવરી તથા માહાજલ્દમાંને
ધરમાંથી સર્વેએ જે શ્રીગણ કહ્યા છે. યશવંતરાયને ખોજાવજ્ઞે.
સંવત ૧૯૩૨ ના આશ્વિન સુદી ૮ વાર બાત્રે.

(વાંચી રહ્યા પછી)

તેડવા મોકલવાનું કહેણતો આંબું, કોને મોકલશું ?

ચંપા — વળી કોને કેમ ? નાના ગોરને (માહાજલ્દમાંને)

માલી, જા બા નાનાગોરને ખોલાવી લાવ, જોઈએ

(માહાજલ્દમાં જાય છે અને થોડી વાર પછી

જોડે ગોરને લઈને આવે છે)

ઓર — કેમ બા, મને ખોજાવ્યો ?

ચંપા — ઓર માહારાજ, આપણા જ સુભાષની વહુને તે-
ડવા જવું છે, વાસ્તે તમારે થઈ આવે એટલે તમને કાગળ
આપીએ.

ગોર૦—સારૂં બા, આ આબો એક કલાકની અંદર.

ચંપા૦—ગાડી સાંજરે ચાર વાગે જાય છે, તેથી જરા વાર થઇતો ફીકરે નહીં

ગોર૦—વારૂં બા, જેમ બનશે તેમ જલદીથી આવશો.
(જાય છે)

ચંચળ૦—ગોરે ગયા છે તે હમણા આવશે, વાસ્તે કાગળ લખો.

નવની૦—હા લે (યશવંતને) જસુ ઉપરથી સાહી, કલમ ને કાગળ લાવ.

યશવંત૦—લાવું છું (લાવે છે)

ચંપા૦—ગોર તારી વહુને તેડવા જાય છે. તેનો કાગળ લખાય છે. કેમ તું લખશે ?

યશ૦—હા, હું લખી છ.

(નવનીધરાય કાગળ લખી રહે છે અને ગોર આવે છે)

ગોર૦—લાવો કાગળ, એટલે હું રસ્તો પકડું, સ્ટેશન પણ બે માઇલ પર છે.

નવનીધ૦—હ્યો, માહારાજ, વહેલા આવજો.

ગોર૦—વારૂં બાઈ. (જાય છે)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—અનંતરાયનું ઘર.

અનંતરાય, કમળાગવરી, પછાયા નાનાગોર.

કમળા૦—વડોદરેથી હજી કેમ કોઈ આવ્યું નહીં ?

અનંત૦—આજ કાલમાં આવશે. શી ઉતાવળ છે ? જેમ
બે દીવસ વધારે જશે, તેમ રૂપીને બે કાંચળીઓ વધારે
થશે.

કમળા૦—એતો ખરું જ તો. પણ દીવાળી ઘણીજ પાસે
આવે છે, તેથી હવે વળાવાય તો ઠીક.

નેપથ્યમાં (અનંતરાય દેવેનું ઘર આકે ?)

અનંત૦—બાહાર કોઈ બોલાવે છે (મોટેથી) હા, કોણ છે ?

ગોર૦—એતો વડોદરેથી મીજબાન આવ્યો છે.

અનંત૦—(પારણાં ઉઘાડીને) આવો માહારાજ, આયુષ્ય
તો લાંબું દેખાય છે, હમણાં તમારોજ વાત ચાલતી હતી.

ગોર૦—તો અમે આવી પેહોંચ્યા. હ્યો આ કાગળ
અને કરો તાકીદ.

અનંત૦—તાકીદજ છે. (કાગળ વાંચે છે)

સ્થિત શ્રી અમદાવાદ શુભમથાને પુજા રાધે દેવે શ્રી ૫
અનંતરાય છબીલરાય, એતાન શ્રી વડોદરેથી લા. બાસ
નવનીધરાય જયસુખરાયના નમસ્કારે વાંચજી. વિશેષ તમારો
કાગળ પેહોંચ્યો છે. તમારા લખવા પ્રમાણે અમે અમારા
ગોરે નાનાલાલને તમારા તરફ મોકલ્યા છે તેમની સાથે સૌ-
બાગ્યવતી રૂદ્રમણિને મોકલાવશો. આશ્વિન સુદ ૧૦ વાર
ગુરૂ સંવત ૧૯૩૨. (વાંચી રહ્યા પછી)

માહારાજ ત્યાં છે તો સર્વે ખુશીમાં !

ગોર૦—હાજી પ્રમુ પ્રતાપથી સર્વે આનંદમાં છે.

(૪૫)

અનંત૦— (કમળાને) ગોરને જમવા બેસારો, રક્ષમણી
બાનાં આણાં આબ્યાં. (ગોરને બે દીવસ રાખી પિદાય કરે
છે અને રક્ષમણીને જોડે વળાવે છે)

કમળા૦—બેન ડાહી થઇ રહેલો. સાસુ નાણુંદ કોલે તેમ
કરજે, છો તો ડાહી એટલે કહેવું પડે તેમ નથી તો પણ
સારી રીતે ચાલજે અને સર્વે ખુશી થાય તેમ કરજે, તારી
તરફના સમાચાર મોકલાવતી રહેજે હો, બા.

(ગળગળી થઇ જાય છે)

રક્ષમણી૦—બા, તું ગભરાય છે શાને? મારા તરફની
કશી ચિંતા રાખીશ નહીં. હું તને હમેશાં કાગળ લખતી
રહીશ. ફીકર ના રાખતી.

કમળા૦—તારી સખી ચંચળ ત્યાં છે તેથી મારે ફીકર
લેવુંતો નથી, તો પણ સાંભળ.

(રાગ સીતાના મહીનાનો)

સુણુ ંહાત્રી કહું તને આજ, તુજ કાજ સુધારવા,

દેજે સાસુ નણુંદને માન, સ્નેહ વધારવા.

કરજે ધરમાંનો ધંધો સર્વે, હજી મળી ચાલજે,

નવ રાખીશ અંતરે ગર્વ, રૂડાં સુખ મહાલજે,

તુજ સ્વામીની આજ્ઞાનો ભંગ, કરિશ નહિ ગર્વથી,

નવ રાખીશ આજશ અંગ, કરજે કામ સ્નેહથી (રડે છે)

રક્ષમણી૦—તું રડે છે તેથી મને રડવું આવે છે વાસ્તે
છાની રહે.

ગોર૦—હવે મળીલ્યો, ગાડીનો વખત જશે (સર્વે જાય છે).

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—અનંતરાયનું ઘર.

નવનીધરાય, ચંપાગવરી ષઠીથી ગોર અંતે રૂક્મણી.

ચંપા૦—ગોરતો ગયા તે ગયાજ, ત્રણ દીવસ થયા તોય હજી આવ્યા નહીં.

નવનીધ૦—આવશે એક બે રોજમાં, મોડા આવશે તો શું વહી ગયું? નેપથ્યમાં (કમાડ ઉઘાડને)

કોણ? નાયાજાણ કે? કેમ શું કરી આવ્યા! (બાર ઉઘાડે છે)

ગોર૦—“શું કરી આવ્યા!” કેમ! અમે જઈએ ત્યાં વળી ફતેહ પામ્યા વગર આવીએ! લેઈ આવ્યા, વહુને.

નવનીધરાય૦—ઠીક

રૂક્મણી૦—(સાસુ સસરાને તથા નણંદને પગે પડીને) મારા બાપાએ તથા બાએ તમારા સર્વેના ખુશ ખબર પુછ્યા છે.

નવનીધ૦—વાર તેઓ તો ખુશીમાં છે?

રૂક્મણી૦—પ્રભુતા તથા આપના પ્રતાપથી સર્વે ખુશીમાં છે.

ચંપા૦—આલો વહુ, વાળુ કરી લ્યો, અમેતો હમણાંજ વાળુ કરી ઉઠ્યાં (જાય છે)

પ્રવેશ ૬મો.

સ્થળ—શયનગૃહ.

યશવંતરાય તથા રૂક્મણી.

રૂક્મણી૦—(ઊંઘી ગએલ યશવંતરાયને ટંઢોળીને) પ્રાણનાથ, અત્યારમાં કેમ ઊંઘી ગયા ? ઉઠો.

યશવંત૦— ઊંહ, ઊંહ, ઊંહ (પડખું ફેરવે છે)

રૂક્મણી૦—(મનમાં) અરે નશીબ! હજીતો માની જો-
દમાં સુવે એવડોછે તેની સાથે મારે પાનારૂં પડ્યું. હે પ્રભુ!
તેં મારી આ શી ગતી કરી! હે દીનદયાળ ભક્ત વત્સળ
ભગવાના! તેં મારાં નિર્દય માતપિતાને આવી મતી ક્યાંથી
સુઝવી, જે આવાં નાનાં ગેંગડીઆં સાથે મારો સંબંધ
કર્યો? હે પ્રભુ! મારી શી ગતી થાશે (યશવંતને) પ્રાણનાથ,
પ્રિયપ્રાણનાથ, આટલી બધી ઊંઘ શાને?

યશવંત૦—છુવા દેની, ઊંઘ આવે થેને ઉથાડછ છું ક-
લવા! મને છુપાદે.

રૂક્મણી૦— પ્રાણનાથ અત્યારમાં સુવું શું! જરા હસો,
બોલો, વાતો કરો, હ્યો પાણી આપું તેથી મોહોડું ઘોષ નાંખો.

યશવંત૦—જાંદ ત્યાંથી આવી થે! જે મને ઊંઘવા દેતી
નથી? (પાણીથી મોહોડું ઘોષ આશીકે બીડી પડી હતી, તેમાં
થી એક લકષ પીવા માંડે છે)

રૂક્મણી૦—(મનમાં) અરે દેવ, શીવ! શીવ! શીવ! આ

શેા ગજબ! હજીતો મારી છાતી મુઘી પોહિંચે એવડો છે,
એટલામાં આ શું વ્યસન! હરી હરી! મારા પૂરા ભાગ ન-
ખ્યા, એકતો નાનો કંચછે અન વળી પૂર્ણ લક્ષણવંતો, બી
જન ગુણોતો કોણ જાણે કેવાએ હશે! પણ આતો દેખીતુંજ.
(આસન) સ્વામીનાથ આ શું?

યશવંત૦—ચુપ, લાંદ લુચ્ચ, જો બોલતો માલ થાઈછ,
એમાં તાલું છું ગયું જે તું બલ બલ કરેછે ?

રક્ષમણી૦—સ્વામીનાથ, હુંતો સેહેજ વાત કહું. તેમાં
આટલા બધા ગુસ્સે શાથી થાઓછે? હોય, માણસછે તેને
વ્યસન પણ હોય, એમાં કાંઈ મને નવાઈ લાગતી નથી,
પણ મારા બહાલા, તમને અત્યારથી આ વ્યસન લાગ્યુંછે
તે આગળ હિરાન કરશે.

યશવંત૦—જો લાંદ વૈદની ઘોલી આવી? તે આગલની
વાત તહેવા લાગી. પક્ષી રહે, નહીંતો એક બે તોપલાવવી
પડયે.

રક્ષમણી૦—હશે, નહીં બોલું, સ્વામીનાથ, હુંતો તમને
મસ્કરીમાં કહુંછું; વાર તમારા દોસ્તદાર કોણ છે? બ્રાહ્મણ
છે કે બીજી જાતના?

યશવંત૦—તેની તાલે વધારે ચપ ચપ ના તલવી. માલા
દોસ્ત બધા માલા જેવાજ છે, આતલામાં તું છું તમતે થે!
હજી તો અમે ગનુંએ તલાંએ થીએ, હવે થુવાદે મને ઊંધ
આવેછે.
(મુઠ્ઠા જાયછે)

રૂક્મણી—(મનમાં) હરી! હરી! હે અનંત કોટી પ્ર-
હાડના પતિ! તૈ, શું, મારે વાસ્તે આજ નેડું નેઈ રાખ્યું
હતું! તારે ત્યાં શું મારા લાયક વરની ખોટ પડી હતી ને
તે આંખું નેડું સોંપાવ્યું (યશવંતને) સ્વામીનાથ, ઉઠો ઉઠો,
શું બધો જો! જરા બેઠાતો થાઓ, કાંઈ રંગ વિલાસની
વાતો કરીએ.

યશવંત—જા લાંદ થીનાજ, યુવા દે, લંદ વિલાછ છાનો!
(ઊંઘી જાયછે)

રૂક્મણી—પ્રભુ મારા નશીબમાં ને હથે તે થયું, હજી
તો છે જરા જેટલો તેટલી વારમાં કેટલાં બધાં બસન! ઉ-
ઘા કે તરત ખીડી પીવાને નેઈએ, ને વળી ખીજ લાંબા
ચાળા છે, તેતો પ્રભુ જાણે શુંએ હથે, પણ આ બધું શું
સૂચવે છે! મારા નશીબમાં અંધારું. હે પ્રભુ બ્યારે તેં મને
કુઃખ દેવા ધાર્યું તારે પેહેલાંયાજ કેમ મારી નહીં! ખરા-
બ બસનમાં ચઢ્યો છે એટલુંજ, પણ ખીજ બાબતમાંતો
જાણતો પણ નથી. વળી પૂરું જોડવાનું બાને નથી.

હે જગત નીચંતા અનાથના નાથ પ્રભુ! તેં મારી અસ-
દશા શીદને કરી! હે મારાં નિર્દય માબાપો! તમે મને, ન-
જરે નેઈને આ ખાડમાં કેમ ઝીંકી! યો બુદ્ધિહીણ થઈ
થએલ હિંદુઓ! તમે તમારી અસહન, તમારા બાપદાદાના
વખતની રીતિયોને કેમ મુકી દીધી! સ્વયંવર કરવાનો ચાલ
તમે કેમ તોડી પાડ્યો! અને અમ ગરીબ અમળાઓપર
આ જુલમ શા વાસ્તે કરવા માંડ્યો! ને આ વખતે તે

રૂડો ચાલ હોત, તો હું કોઈ દીવસ પણ આવા અલુસ-
મજી, નીચ, કુર્વ્યસનમાં ગરકાવ થઈ ગએલ એક નાનાં
બચ્ચાને પસંદ કરત નહીં, પણ અરેરે! હિંદુઓની અકલમાં
ક્ષીણતા આવી ગઈ છે, તેમની મતિ મંદ થઈ ગઈ છે,
તેમના વિચારો વેરાઈ ગયા છે, તેણે અસહના જીતા આ-
લોને મુકી દઈ નવા ચક્રાવવા મંજાએ અને તેમાં ડાહ્યાપણ
છે એમ સમજે છે. ધિક્કાર હજો એ સમજણાને, ધિક્કાર
છે તેઓની હાલની રીતિને જે અમ ગરીબ અબળાપર
આટલો બધો જીલમ ગુજારેછે. હે પ્રભુ ! તું અમારી વારે
થા અને અમારૂં દુઃખ દુર કર.

(આંખાની ડાળે જોને, પોપટ મેનાં ચાંચમાં ચાંચ ધરેછે. રાગ)

પરમ કૃપાળુ પ્રભુ, દીન દયાળુ, અરજ અંતરમાં ધરજે,

બાળજગ્નનો, ચાલ નહારો. નાથ તરત તું કરજે;

અમ અબળાનાં દુઃખ સઘળાંનો, પાર આવે જેમ વહેલો,

એવી અકલ મારા, હિંદુબાઈઓના, અંતરમાં તમે પ્રેરો. ૧

(લેલી લેલી પોકારૂં મેં અને — એ રાગ)

પીયુ પિયુ પિયુ કરતી ધરે હું, આવો પિયુ દેખી છાતી ડરેશું;

દશ વર્ષ તાણું નાનું બાળ, જોઈ દિલમાં ઉઠેછે ઝાળ;

ભાંગ, ગાંજ, બીડીનું વ્યસન, તેવાં દુઃખ કરૂં કેમ સહન,

મારૂં બહુતર જીવતર જાણો, આ બધે ગયું એજે પ્રમાણ;

હારે દેવ હે દેવ દેવાતું, આવું દુઃખ નયારે ખમાતું,

મારી અરજ અંતરમાં ધરજે, કળેડાનો તરત નાથ કરજે;

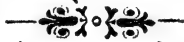
હે પ્રભુ ! હું જ્યારે મારે ઘેરથી નીકળી, ત્યારે મારા મ-

નમાં શું શું વિચારો થતા હતા ! હે નીચંતા પ્રભુ ! તારી ગતિ અપાર છે, જરા વારમાં તું રજનો મેર અને મેરની રજ કરી નાંખે છે, આ હિંદુસ્તાનના રહીશો કેટલાંક વર્ષો પહેલાં, તેમનાં ડાહ્યાપણથી ધણીજ પ્રખ્યાતિને પામેલા હતા, દુનિયાના સર્વ ભાગ કરતાં આ ભારતભૂમીએ સર્વથી પહેલાં ડાહ્યા પુરષોને જન્મ આપી, જે નામ કાઢ્યું હતું, તેજ ભારતભૂમિમાં હાજ નિરમાલ્ય હોજડાના જેવા પુરષો પેદા થયા, અને તેઓએ તેનું તેજ નામ ખોડ્યું છે. ઉદય પછી અસ્ત અને અસ્ત પછી ઉદય એ તારો ચાલુ નિયમ છે. તેમ એક વખત ઉદય પામેલા આ ભારતખંડને અરે-અર અસ્ત પમાડી દીધો છે પણ હોતો હે જગત નિયંત્ર પ્રભુ ! અમ ગરીબોપર કૃપા કરી, ભરતખંડનો કાંઈક ઉદય થાય તેવો ઢિગાય બતાવ.

અરે મારા સ્વદેશી બંધવો! આમ જ નિરમાલ્ય થઇ મેઠાજો! તમારા પૂર્વજોએ કેટલી આપર કાઢેલી! જે વખતમાં આખી પૃથ્વીના લોકો જંગલી અવસ્થા ભોગવતા, તે વખતમાં તમારા પૂર્વજો મહાન પંડિત થઇ ગયાં, તેના પંડજો, તમે, આજે કેવી પડતી દશામાં આવી પડ્યા છો તેનો જરા વિચાર કરો. અને તમારું એય થાય તેમ કરો. આવા નહારા ચાલો કાઢી નાંખવા વાસ્તે, તમારાં છોકરાંએને કેળવણી આપો અને સ્ત્રી કેળવણીનો ફેલાવો કરો. હે સુધારાના સાથીઓ જો તમે આવા કેટલાક નહા:

(૫૨)

૨। શીવાજી તોડવા ચાહતા હો તો સ્ત્રી કેળવણીથી ફેલાવો થાય તેવા ઉપાયો કરો. પહેલાં. અંગ્રેજી રાજ્ય આપ્યું તારે તેમની યવન^૧ ભાષા શીખવા કોણ તૈયાર થતું? પણ જ્યારે અંગ્રેજી ભણેલાને સારી નોકરીઓ મળી તારે તે ભણવા-મૌ એટલો બધો પ્રચાર થયો કે, હાલ દરસાલ ૨૦૦૦ કરતાં વધારે જણ મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા આપેછે, તેમજ નો ઊંચી કેળવણી પામેલ સ્ત્રીઓને પણ સારી જગ્યાઓ મળશે, તો તેની લાક્ષણિકતાઓ પણ તેમની બેન, દીકરી ને ભણાવશે, ત્યારેજ આપણા કેટલાક નઠારા ચાલો બંધ પડશે અને ત્યારેજ અમ અબજાપર પડતાં આવા દુઃખો દુર થશે, વાસ્તે હે આર્ય મંડળના અંગ્રેસરો ઉઠો ને તમા સચી બનતી મેહેનત કરો (વિચાર કરતાં ઊંઘી જશે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

મુત્રધાર અને વિદુષક

વિદુઃ—દોસ્ત, દેતાળી.

મુત્રઃ—કેમ, આટલો બધો ખુશી?

વિદુઃ—પહેલાં તાળી દે પછી કહું.

મુત્રઃ—(તાળીદબને) કહેબાઈ, શું નેઈ ખુશી થયો?

વિદુઃ—મેં કાશીએ જઈ કરવત મુકાવવાનો વિચાર કર્યો છે અને—

૧ પહેલાં બધા લોકો તે ભાષાને યવન ભાષા કહેતા.

સુત્ર—તેમાં આટલો બધો ખુશી શાને થાય છે ?

વિદુ—માગી લેવું જે આવતે અવતાર મને ગુજરાતનાં કોઈ શહેરમાં કોઈ કુળવાન ખાહ્નણને ધેર અવતારમળે.

સુત્ર—અરે મૂખ પણ આટલો બધો ખુશી શાને ! જે બિવિધતાં અરે આગલા અવતારનાં સુખ વાસ્તે કરવત મુકાવે છે ?

વિદુ—જેર મૂખ, હજી ખબર પડી નહીં ! કુળવાન ભઈયું તો મેર બેઠાં હમેશાં મોદકીઆં !!!

સુત્ર—કુળવાનનાં ઘરમાં તો ઘણાંને ભૂખ હોય છે.

વિદુ—કહે છે કે હું ડાહ્યો અને હું ચતુર, પણ હું તો ખાઈ હું કે તું મજાપતીના ઘોડા જેવો છે.

સુત્ર—ભાઈ કહેતો હોયતો કેહેને.

વિદુ—ઘરમાં ભૂખ આત્રી કે બીજી પરણ્યા, એટલે પાંચ સાતસૈનો ગાંસડો, પછી ખાઈયું મોદક ! !

સુત્ર—હાં, હાં, હવે સમજ્યો, પણ ખબર છે ? હવેતો સુધારાના સાથી એવા મન્યા છે કે, તે કુળવાનને હવે ઘણીયાર નબવા દેશે નહીંતો.

વિદુ—ખરેખર ? ઠીક થયું જે કહ્યું તે ! નહીંજો જાત જીવવા અને મોદકે બિળા. પણ યાર જેણે પેલે બવ ખસા દિલથી અને એક નિષ્ઠાથી પ્રભુ પુન્યા હશે, તેનેજ કુળવાનને ધેર જન્મ મળ્યો હશે; મારા જેવો હોયતો રોજ મોદક કરે, શી હરકત ? મફતના પાંચ સાતસૈ રૂપીઆ, વળી થઈ

રહે તો પરણે બીજી ને ત્રીજીને યોધી એમ મરીએ ત્યાં સુધી પરણતા રહીએ.

સુત્ર૦—એમાં પ્રભુ શાના પુજેલ? પેલે બવ પૂરાં પાપ કરેલાં જે ત્યાં પેદા થયા, કારણ જો, વધારે પરણે અને ધરમાં ખાતાનું મળે નહીં એટલે બવાડા થાય. પછી કોઈ કન્યા આપે નહીં. વળી જૈરાંઓની ધરમાં એવી તકરાર થાય જે, રસ્તે જનાર લોકોને જાણે હોળીનો દીવસ હોય એમ જણાય, અને પછી જુઓ કુળવાનના ધરનો ફરજતો, છોકરાં થાય અકરમી, બસને પૂરા, બહુ અક્ષર જાણવાની આખડી અને પછી તેમાં પુછવું શું?

વિકુ૦—ભૂલ્યો ભાઈ, મેંજ પેદેલાં કહ્યું હતું અને પાછો હુંજ બુલું છું. મેલો એ કુળવાનનામાં પૂજો, સાળા મરે ત્યાં સુધી જૈરાંઓનાં ગાળો ખાય અને બીજાને અપાવતા જાય, તેનાં કરતાં હલકા કુળમાં રહી, સારો અભ્યાસ કર્યો હોયતો, આપણેતો જાણીએ છીએ કે ગમત.

પણ ભાઈ બીજી મજે ખુબ આવી પેલો દસ વર્ષનો પોરો બીડી પીતાં શીખ્યો છે ?

સુત્ર૦—એ પણ કુળવાનનાં લક્ષણ, હજી અકર્મિ દસ વર્ષના થયા ત્યાંતો બીડી, તમાકુ, ગાંજો, ભાંજ પીતાં શીખ્યા અને અંબાજીની સેહેલ જત્રા પણ કરે છે. મોટા થશે ત્યારે પછી એકાદ જે જે બાકી રહ્યાં છે તેમાં પ્રવીણ થશે, એટલે કુળવાનનાં ધરનો અભ્યાસ જાણી પાર ઉતરશે.

(૫૫)

વિદુઃ—અરે ભાઈ, આપણા હિંદુઓની અકલ તે કંઈ ધુળ મળી ગઈ છેકે શું ? તેમનામાં એક કોડીનું પણ જ્ઞાન હોયતો આમ થાય ? મારોને કુળવાનો ને ગરદન; પણ શું કરીએ યાર, હાલના હિંદુઓતો ગાડરડાંની માફક ચાલતે રસ્તે ચાલ્યા જાય છે. તેમને સુધારવાને તમે પ્રયત્ન કરો, હજી તમે સુધારા વાળા શેરમાં બેઠાના બાર જોડાછો તેથી તમારા પંથમાં વધારો કરો. મારા જેવા મૂર્ખ પણ તમારી વાત પસંદ કરેછે તો બીજા બહુલ કેમ નહીં કરે ?

સુત્ર—અરે ભાઈ ! તને શી ખબર, ટ્રેનિંગ કોલેજ-માંથી પાસ થઈ ગયેલ છે, તે લોકોમાંથી પણ ઘણાંજણ નવા ચાલોને ધિક્કારે છે તારે કહે અબણ હરકત લે તેમાં શી નવાઈ ?

વિદુઃ—હૈં ? ટ્રેનીંગ કોલેજના પાસ થયેલ આવ્યા છે ? ધિક્કાર છે એવા જડસાએને જો તેમના બહુતરનું તેઓએ જે સાર્યક કાઢ્યું તે આજ. હશે મુવા એવા કોઈ હોયતો, એટલાથી હિંમત હારતા નહીં અને કરો કાંઈક સાંઝે

(જાય છે.)

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—વડોદરા; ચંચળનું ઘર.

ચંચળ, રૂક્મણી, મંછા, માંદો ડોસો અને પછીથી વૈદ.

રૂક્મણી૦—બેન ચંચળ, હમણાંતોતું દેખાતી પણ નહોતી!

ચંચળ૦—તારા બનેલીને મંદવાડ છે અને મારાથી કેમ આવાય બેન?

રૂક્મણી૦—શું! શું છે બેન? મને તો ખબર પણ નથી.

ચંચળ૦—ચાર દીવસ થયાં મરડો થયો છે. તેમાં વળી શરીર નિર્બળ, વૃદ્ધાવસ્થા, એટલે પુછવું શું?

રૂક્મણી૦—હાય, હાય! વળી આ કુષ્ઠરોગ ક્યાંથી આવ્યો

ડોસો૦—હયરે, !! મરી ગયોરે મારા બાપ! પેટમાં વ-
દાઈ જાયછેરે

(આંખો ચડાવી જાય છે અને ઊંઘો સુઈ જાય છે.)

રૂક્મણી૦—બેન, જોય છે શું જા, જા, કોઈ દાકતરને ખોલાવ, અરે, લાવની હું જાઉં, એમને પંખો નાંખજે જ-
રા ઠીક પડે.

મંછા૦—રાંડ જાણેલી મળી એટલે લાવો દાકતરને અને લાવો ફલાણાને. મારે તો દાકતરનું ઓસડ નથી કરવું, રજ્યા દાકતરતે શું જાણે! એતે ક્યાં નાડીવૈદ્ય છે? જે એને ખ-
બર પડે. આ હું જાઉં છું તે પેલા મયાશંકર વૈદ્યને ખોલા-
વી લાવું. (જાય છે)

રૂક્મણી૦—ખેન, એએને પંખો કર, એટલામાં વૈદરા-
જ પણ આવશે. (મંછા અને વૈદરાજ આવે છે)

વૈદરાજ, જરા આમને જુઓની, એએનું શરીર દીવસે
દીવસે નબળું થતું જાય છે. મરડો પણ ઘણાજ જોરમાં છે.

વૈદ૦—(નાડ હાથમાં લઈ, તણુ આંગળી ઝીંચીનીચી
કરી) બાઈ એને આમવાયુ થયું છે. અને તે પણ ઘણા-
જ જોરમાં છે. પણ હરકત નથી, સાંઝે થયું જે તમે મને
વહેલથી તેડાઓ, નહોતો પછી ટીકી લાગત નહીં.

રૂક્મણી૦—વૈદરાજ, તારે તેનો કાંઈ ઉપાય તરત કરો
જે જલદી નીરાંત થાય.

વૈદ૦—ખેન, નીરાંત કરવી તો પ્રમુતા હાથમાં છે, હું
તો મારાથી ખતતી મહેનત કરીશ, એક જણ ચાલો મારી
જોડે એટલે દવા આપું.

મંછા૦—ચાલો હું તમારી જોડે આવુંછું. (જાય છે)

રૂક્મણી૦—હમણાં ગોળી આપશે એટલે બધું સાંઝે થશે.

ડોસો૦—મરી ગયારે ! ! હામ હા—(કહેતાં આંખો ફરી
જાય છે અને ગરદન નમી પડે છે.)

ચંચળ૦—શું ધારજ રાખું ? આતો થઈ રહું દેખાય છે
ને શું ? (મંછા આવે છે)

મંછા૦—વહુ હ્યો, આ ગોળી મધની સાથે ખવરાવો.

ચંચળ૦—મંછા બા, જુઓતો ખરાં, ચુંથઈ ગયું ? કાંડું
હાથમાં ઝાલીને) આતો નાડી પણ ચાલતી નથી ને શું !

હાય હાય ! મારાં નશીમ કુદ્યારે ખેન !

રૂક્મણી૦—ચંચળ, ગભરાય છે શું ? હુશીઆર થા.
મંછા૦—રાંડો ભીળી થઇને મારવાનેજ, ખસો દુર જાઓ,
શું છે ? (છાતીએ હાથ મુકે છે. કાંડું લઈ નાડ જીએ છે)
હાય ! હાય ! મારા માના જાયા વીરે (જીમ મારે છે)

ચંચળ૦—હાયરે ! સ્વામીનાથરે (મુછોંગત થઈ પડે છે)

રૂક્મણી૦—(ચંચળને સાવધ કરી) બેન, આમતે હાય ?
પ્રભુને જે ગમ્યું તે ખરું. આમ રડવાથી કંઈ વળ્યું ? સાવધ-
યા અને જોઈતી તૈયારી કર. થવાનું થયું. કહ્યું છે કે :—

“બનવાનું નથી તે બનતું નથી અને બનનાર હોય છે
તે ફોકટ થતું નથી એવા વિચારે પી ઔષધ હે મનુષ્ય
તમે કેમ પીતા નથી ? કે જેથી તમારી ચિંતા મટે.

ચંચળ૦—બેન, મને ગમ નથી પડતી, અરે પ્રભુ !
આખરે તો મને આ દીવસ આપ્યો ! હે મારા પૂર્વજન્મનાં
શત્રુ માવિત્રો તમે મારાપર પુરતું વેર લીધુંરે.

રૂક્મણી૦—ચંચળ ડાહી થા બા, ગભરા ના (ધીરજ
આપે છે) (તેનાં સગાંસ્નેહી આવે છે તે જુદાની નનામી ખાં-
ધી દુધિધરે લઈ જાય છે. વળતે દીવસે ચંચળનાં માઆપ
આવે છે.)

ચંચળનીમા૦—(કુટતી આવે છે) હાય પરોણા, હાય વેરી,
હાય દોકરીના, હાયરે દુશ્મન, હાયરે થઇને, હાયરે દુઃખના,
હાય દરીઆમાં હાયરે નાંખી, હાય હાય.

રૂક્મણી૦—હાયરે બેની, હાયરે તુજને, હાયરે તારાં, હાય

(૫૬)

માઆપે, હાય જાણીને, હાય કુવામાં, હાય ઘડેલી, હાય હિં-
ફભાઈ, હાયરે તમને, હાયરે ધિક છે, હાય અબજાના, હાયરે
ઉપર, હાયરે જરા, હાય દયા નહીં, હાયરે લાવો, હાય હાય.

ચંચળનો આપ૦—જો મારી બહાલી દીકરીરે !

વિદુ૦—હાયરે કુળવાન ઘર જોઈ વરાવનાર છોડીના વેરી
આપરે (અધાં ઘરમાં જાય છે)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ચંચળનું ઘર

ચંચળ, મંછા, ૧ લો, ૨જો, ૩ જો નાતશેઠીયા.

૧ લો શેઠીઓ૦—મેન મંછા, સાંભળ, કાંઈ નાતરીત
પ્રમાણે કર્યા વગર ચાલવાનું છે ?

મંછા૦—ના, ભાઈ, ચાલે તો નહીં પણ મારા ભાઈના
ઘરમાં ખોટી ખદામ પણ નથી તે કેમ થશે ?

૧ લો શેઠ૦—આ, ગમેતેમ કરો, પણ કર્યા વગરતો ના
ચાલે, તેમાં વળી મહેતાજીનું ઘર અંતે ઘરડું માણસ.

૨ જો શેઠ૦—કર્યા વગર છુટકો નથી, જો ગરીબછે તો
સહકુટુંબ તો નહીં પણ જનોઈમાત્ર નાતતો કરવીજ જોઈશે.

ચંચળ૦—તમે અધાં વાતો કરોછોતેતો ઠીક, પણ ઘરમાં
શુંછે તેની કાંઈ ખબર છે ?

૩ જો શેઠ૦—ભાઈ, ઘર વેચો, બાર વેચો, ધરાણાં વે-
ચો. કરજે કાઢો, ચોરી કરો, ચા થાય તેમ કરો પણ નાતનો
કર આપ્યા વગર છુટકો નથી.

વિદુઃ—ખેન, જો, ગમેતેમ કર, પણ આ ભદ્રાએને
 કાઢુ જમાડશે તોજ તારો છુટકો થશે, તારાં માખાપ આ-
 બ્યાં હતાં તારે મોકાણ માંડી હતી તે ખરી નહીં. ખરીતો
 મંડાશે. આ ભદ્રાની. ખાતરપર દીવલ,

૪ થોઃ—સાજો આ જોની લાંખી જીભવાળો, જ્યાં જો-
 હએ ત્યાં આગળનો આગળ.

વિદુઃ—મારું જોલવું તને પસંદ પડે નહીં, તો હું આ
 ચાલ્યો. (જાયછે)

મંછાઃ—ભાઈ તમારે પાલવે તેમ કરો; જુઓ મારા ભા-
 ધની પુંજમાં એક આ ધરે છે, ને બાકી તો ૩૧૦૦) નાં
 ધરાણાં હશે, તે વેચીને પણ તેની પાછળ જેમ સાઈ કેહે-
 વાય તેમ કરવું. જનોઈમાત્ર શા વાસ્તે, સહ કુટુંબ નાત
 કરીશું; મારે કંઈ મારા ખાપનું નામ કુખાવવું નથી, જે જ-
 નોઈમાત્ર કરીયે.

૨ જોઃ—ખેન ધરતા ૩૩૦૦) મળશે, અને ૩૧૦૦)નાં
 ધરેણાં મળી ૩૪૦૦) થયા, અને સહકુટુંબ કરતાં ૩૫૦૦-
 મપઃનું ખર્ચ થશે, તે ક્યાંથી લાવશે!

મંછાઃ—અપાવો તમે. (ચંચળસામી આંગળી કરીને)
 આ બાઈના નામપર, રળશે ને ભરશે. એના માંટીનું સાઈ
 કેહેવાશે, કંઈ મારું નહીં કેહેવાય!

૩ જોઃ—હા ઠીકલ્યો, ચાલો ભાઈબિચારી ખેરીઓ એ-
 કતી છે. વાસ્તે તેમને ગોઠવણ કરી આપીએ. (જાય.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—નવનીધરાયનું ઘર.

નવનીધરાય, ચંપાગવરી, મહાલક્ષ્મી. યશવંત, ને ષાછળથી વેદ.

ચંપા૦—સાંભળો છોકરો, જસુને ત્રણ દિવસ થયાં ઘણાજ સખત તાવ આવે છે, ખાતો પણ નથી, શરીર બધું લવાઈ ગયું છે, છેવો દિવસે દિવસે ઘસાતો જાય છે, થયો તો ખાર વર્ષનો. પણ આઠ વર્ષના છેવા જેવો દીસે છે.

નવનીધરાય—ઠીક તેને આજ કાંઈ જીજ્ઞાસ આપીએ, અને દાકતરને બોલાવીએ. તે દવા આપશે, એટલે મટી જશે. (મહાલક્ષ્મીને) માલી, બા. જાને પેલા અમથાલાલ દાકતરને બોલાવી લાવને.

મહા૦—તે દાકતર કહીં આગળ રહે છે!

નવનીધ૦—રાયપરના નાકા પાસે, તારો કાન વહેતો હતો. તારે દવા આપી હતી તે.

મહા૦—ઠીક, ઠીક, બાપા, એતો મેં જોયું છે. આ તેડીને લાવી. (જવા માંડે છે)

ચંપા૦—ના, ના, મારેતો દાકતરની દવા નથી કરવી, મારો રજા દાકતર તે શું જાણે? નાડીતો જોતાં આવડે નહીં, મોઢે કહીયે તારે ઓષડ આપે, તે પણ લાગુ પડ્યું તો સાઈ, નહીંતો કંઈ ઝેર આપીને મારીનાંએ, અને સાઈ થાય તોય શું? એતો ભ્રષ્ટ વાડો. દારૂ પાય—

નવનીધ૦—રાંડોની અફલ કેટલે! વળી દારૂ તે પાતા હથે! ને ઝેર તે આપતા હથે! શું તેઓ માણસને જીવાડવાનું કરે છે કે મારવાનું.

ચંપા૦—મારેતો તે દાકતરની દવા નથી કરવી, પછી શું!
(મહાલક્ષ્મી) માલી—પેલા મયાશંકર વૈદને બોલાવી લાવ.
(મહાલક્ષ્મી બીચ છે. અને વૈદને લાવે છે)

ચંપા૦—આપો વૈદરાજ, આ અમારો જસબાઈ ત્રણ દિવસ થયાં તાવમાં પડ્યો છે, તે આતોએ નથી અને પીતોએ નથી, તેને કુંઠક એસડ આપો.

વૈદ૦—(કાંડું હાથમાં લઈ.) આને તો રક્તજ્વર ધણાજ જ્વેશમાં થયો છે, શરીર કેવું લાલ થઈ ગયું છે? આના વાસ્તે તો કસ્તુરીની ગોળીવગર બીજી કાંઈ ઈલાજ નથી, વાસ્તે બા, ૩૨૫—૩૦ નું ખરેખર થશે.

ચંપા૦—૩૨૫ તો શું પણ પચાગનું થાય તો પણ શું થયું! કુંઠા હોવા કરતાં ૩૫૦મા વધારે છે! એ જીવે તો એટલા રૂપિયા એના નામપર.

વૈદ૦—સારું તારે, મોકલાવજો રૂપિયા. એટલે ગોળીઓ કરી મોકલાવીશ. (બીચ છે)

ચંપા૦—પેલા વૈદને ૩૨૫) જલદીથી આપી આપો, અને લઈઆપો એસડ. કે તરત બાઈને સારું થાય.

નવનીધ૦—મારી પાસે વધારાના રૂપિયા નથી, મારે તો દાકતરની દવા કરવી છે.

ચંપા૦—તમારી પાસે વધારાના પૈસા નથી, ત્યારે મારે શું છેવો વધારાનો છે? કે દાકતરની દવા કરી મારી નાંખીયિ. બીજી એક પણ હોત ? તો ઠીક, પણ આતો આના પરજ આધાર.

(વકુ૦—કરો તકરાર, અને મારો જસુ ભાઈને.

ચંપા૦—જોની ભાઈ, છેવ્યા કરતાં પૈસા પર હેત વધારે છે, શું પૈસાને પુળી મુકવી છે ? મરશે ત્યારે પૈસો પાછળ પિંડ મુકશે ?

નવનીધ૦—ચુપ;રાંડ રહે છાની, લે રૂપિઆને, જાકરકાળુ (રૂપિઆ આપે છે, તે લઈ ચંપા જાવ છે, ને ગોળીઆ લાવે છે, વળતે દિવસે, યશવંતને. આપ્પા શરીર પર ઘણીજ ધાટી શીળી નીકળે છે.)

ચંપા૦—જસુતો વધારે માંદો થયો, વાસ્તે તેને સાસરે કાગળ લખો. જ્યેથી તેમની વાત રહે નહીં.

નવનીધ૦—એમાં તે શું ? કાલ સારો થશે. ત્યારે ખાલાવીશું.

ચંપા૦—પણ આતો શીળીએ કાળો કેર કર્યો છે, તે બળીઆ કાકા ઉઠાડે ત્યારે ખરો; આપણે બોલાવવામાં શું જાવ છે ?

નવનીધ૦—વાર, લે ત્યારે લખુંધું

(જશુ ધણો માંદો થવાથી કાગળને બદલે તાર કરે છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ — અનંતરાયનું ઘર.

અનંતરાય કમળાગવરી. પછીથી પટાવાળો.

કમળા — સાંભાળ્યું કે, આપણી રૂખીનો હાલ ચારપાંચ દિવસ થયાં કાગળ નથી તે શું ?

અનંતરાય — કંઈ કામમાં પડેલ હશે, એટલે નહીં લખેલ હોય ?

કમળા — તમનેતો ઠીક કે ઘરે મૂક્યું એટલે બધી ચિંતા ટળી. પણ મારે તો, મારી રૂખી રાત દિવસ યાદ આવે છે.

(નેપથ્યમાં) અનંતરાય હામીલરાય કોન ?

અનંત — કેમ ભાઈ.

પટાવાળો — હ્યો તું મારા તાર.

અનંત — (સહી કરી તાર લે છે. અને વાંચે છે.)

“ Yashvant dangerously ill of
Small-pox, come if can ”

(વાંચી રહીને.) યશવંતરાય ઘણાજ બીમાર છે, એમ લખે છે.

કમળા — હાય હાય ! શું થયું હશે ? હે અંબાજીમા, યશવંતરાયને સાહેં થશે, તો અડવાણે પગે તારીયાત્રા કરવા આવીશ, અને સવા પાંચ રૂપિયાનો થાળ કરીશ, ને ત્યાં લગણ મીઠું નહીં ખાજી.

(૧૫)

અનંતરાય - શીતળા નીકળેલ છે એમ લાગે છે; અને
વળી લાગે છે કે અવાયતો આવળો.

કમળા૦—ચાલો, ગાડીનો વંખત થયો હશે માટે જાણ્યો.

અનંત૦—હું પણ આવું છું ચાલો.

(જાય છે.)

—૦૦૦૦૦૦૦—

પ્રવેશ પ મો.

સ્થલ નવનિધરાયનું ઘર ને પછીથી સ્મશાન.

નવનીધરાય, ચંપાગવરી, મહાલક્ષ્મી, યશવંતરાય, અ-
નંતરાય, કમળાગવરી અને રસ્તાનો લોકો.

ચંપા૦—જસુને દિવસે દિવસે વધારે થતું જાય છે, જુ-
ઓને, ચળ કેવા જોરથી ચાલે છે, આખું શરીર શીળીયા
છવાઈ ગયું છે; તલ મેલ્યાની પણ જગો નથી.

નવનીધ૦—હાવે, પ્રભુ સારું કરશે. (યશવંતને.) જસુ-
ભાઈ, કેમ છે !

યશવંત૦—બાપા, માતા મોંઘામાં કુંકડ થઈ જાય છે,
પેત તુંચાય છે, ને આયા છલીલમાં સવલાત થઈ રયો છે
(અનંતરાય ને કમળાગવરી આવે છે)

નવનીધ૦—આવો, અનંતરાયજી.

અનંતરાય૦—હા. જી, કેમ છે યશવંતરાયને ?

નવનીધ૦—શીળી બહુ જોરમાં ઉપડેલ છે; મોઢામાં

પણ શીળી. આંખોમાં પણ શીળી.

ચંપા—ચાર દિવસથી તો આતોય નથી.

કમળા—હાય, હાય, આખું શરીર, ઢંકાઈ ગયું છે ને, ચંપામઈ તમે કુંઈ બળીઆ કાકાની આખડી રાખી કે નહીં?

ચંપા—મારી બાઈ એતે ભૂલ્યા હઈશું? જુઓ મારો જસુ આમાંથી સારો નરવા લેશે તો, પચાસ રૂપિયાની માતાજીને ચુંદડી ઓઢાડવી, ને જસુને અડવાણે પગે ત્યાંતેડી જવો. પણ—

કમળા—પણ શું? બળીઆ કાકા સાંચું કરશે. (યશવંતને) યશવંતરાય કેમછે બાપુ તમને.

યશવંત—ગલું છુતાઈ જાયયે. પેતમાં અને છ—લી.
—લે—ચ—

(કેલેતાં એકદમ શ્વાસ અચકાય છે, અને એ ત્રણ.
જેડા શ્વાસ લીધા પછી તદ્દન બંધ થઈ જાયછે)

નવનીધ—(કાંડું હાથમાં લઈને.) હાયરે, આતો નાડી બંધ થઈને શું?

અનંતરાય—હાયરે. પરોણારો તેં કયા જન્મના પેરે વાળ્યાં?

ચંપા—હાયરે દીકરા, શું થયુંરે!

નવનીધરાય—(યશવંતના સામું જોઈને) જસુ, જસુ, બાઈ, બેટા, કેમ બોલતો નથી? એકવાર તો બોલ, અરે દીકરા, આમ અબોલા લઈને ગયો, હાય હાય! મારા કરમ કુઠ્યારે મારા બાપ!

મહાલક્ષ્મી—ભાઈ, ભાઈ, આમ શું કરે છે ? બા.
અને બાપા તારે વાસ્તે કેટલું તકલ્પે છે ? તેને જવાબ
તો આપ.

અનંતરાય—બાસજી, યનારે થઈ ગયું, વાસ્તે નાતના
માણસને તેડવા મોકલો.

(ગોરને મોકલે છે, અને થોડી વારમાં સગારનેહી આવી.
જસુભાઈની નનામી બાંધોને લઈ જાય છે.)

નવનીધ—હાયરે, દીકરારે ! માઈ નખોદ વાળ્યુંરે. દીકરા !

અનંતરાય—હાય, પરીણારે ! કયા જન્મનાં પેરે વાળ્યારે ?

વિદુષક—હાયરે. બાળલગ્ન કરનાર, માવિત્તારે. છોડીને
ખુશીથી, રંડાપો આપનાર બ્રાહ્મણાએરે ! ! !

૧ લો નાગરીક—ભાઈરે કોણ મરી ગયુંરે ?

વિદુષક—પેલા નવનીધરાય બાસનો છેયો.

૨ જો ના—અરરર, કેવડો હતો ?

વિદુષક—અગિઆર, વરસનો.

૩ જો ના—એમાં અરરર શું કરે છે ? બધાને મરવુંતો
છે ની ! જે વહેલો મુવો. તેને નામે બોધું પાપ સજ્યું.
અને તથી તેતો ભાગ્યશાળી થયો.

વિદુષક—ભાઈ એમજ મુવો હોતતો જાણત જે, એને
નામે બોધું પાપ સજ્યું. પણ આતો વધારે પાપ કરવાનું
પાઞ્ણ મૂકી ગયો.

પેત્રો નાગરીક—એમ કેમ ભાઈ !

વિકુષક૦—એ રાંડો રંડાઈ તેથી.

ખીજો નાગરીક૦—હા, બાઈ, હા, મારી પોળનો એક ડોસો ત્રણ માસપર ચુજરી ગયો, તેને ચાર બૈરીઓ રંડાઈ, અને આ પણ અગિયાર વર્ષનાની પાછળ બે. સાળા પ્રા-
હ્મણનું તો બોલવુંજ નહીં,

પેલો નાગરીક૦—અત્યારમાં બે શવાસ્તે પરણાવી હતી ?

વિકુષક૦—ઘરની ભૂખ ટાળવા.

ખીજો નાગરીક૦—સાંભળ જો બાઈ, ભૂખ ટાળવા કે વધારવા ?

વિકુષક૦—ટાળવા, બાઈ, ટાળવા. જો, એ છૈયો પેલે-
લી પરણ્યો, તારે ખારસે એકાવત મળ્યા, અને ખીજીની વખતે સાતસે એકાવત, હવે કહે બાઈ. ભૂખ ટાળવા કે વધારવા ?

પેલો નાગરીક૦—ખરી, વાત, બાઈ, પ્રાહ્મણ બાઈનું.
જે કહેશે તે ખરું. (નયછે.)

(વધા પુરૂષો દુધેધર જાણે ને બૈરાંઓ ખારીને આરે
જઈ રૂક્મણી તથા તેની શોકને ચુડાકરમ કરાવી ઘેર આવે
છે, ઘરમાં જઈને)

નવનીધરાય૦—અનંતરાયજી—કહો પક્ષાંનું શું કરવુંછે ?

અનંતરાય૦—બાઈ મેલો વાતને, મારા નસીબમાં શું એ
લખ્યું હશે, અને પૂર્વે કોણ જાણે શાંયે અધોર પાપ કર્યો
હશે, જે આ દુઃખ જોવું પડ્યું, આગચાડીનો વખત થયો
છે હું તો જઈશ.

નવનીધ૦—ભલા માણસ, નાત રીત પ્રમાણે પદ્ધાનું સ-
મગ્ન્યાવિના. જવાય !

અનંતરાય૦—મારેતો કાંઈ જોઈતું નથી, તમારે પાલવે
તેમ કરજો (જાયછે.)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ—રક્ષમણીનું ઘર

રક્ષમણી અને ચંચળ

ચંચળ૦—એન રક્ષમણી, આપણાં નશીબતો ફરી વળ્યાં.
મારાં નશીબમાંતો મારા બાપે પંરણાવતી વખતજ રંડાપો
આપ્યો હતો, પણ એન, તારેતો પ્રભુનો કોપ થયો.

રક્ષમણી૦—હોય બા, નશીબમાં લગ્નલે તે શું. મિથ્યા
ચાયછે ? પણ હવે મારાથી રહેવાતું નથી, બસની હતો, દાર-
બાજ હતો, નાની વયનો હતો, પણ સોજે શણગારનો ધરાવ
નારતો હતો ? મીણ નોય પણ માટી ક્યાંથી ? એન, હુંતો
વિચારું છું તારે મને રડવું આવેછે.

ચંચળ૦—શું કરીએ ? રડીને ક્યાં જઈએ ? હવેતો જ
દુઃખ પડે, તે સંહોજે. સહન કરવાં જોઈએ. તારેતો તારાં
માવીત્ર પણ પૈસાદાર છે, તે ઠીક છે. પણ મારેતો તે પણ
ગરીબ છે. અને વળી બસેનું દેવું છે.

રક્ષમણી૦—એન, માવીત્રોને ઘેર રહીને પણ શું કરવું ?
ધણી વગરના ઠોરે સુનાં, મનેતો રાત દિવસ એજ ચિંતવન

યાયછે કે, હે પ્રભુ ! તું મને આ દુઃખમાંથી મુક્ત કર.

ચંચળ—ખેત વમનું કર; પણ અરેરે ! આપણ દુઃખી-
આરીના નશીબમાં, જો મોત વેહેલું હોય, તો અત્યારમાં
રંડાપો થું કરવા હોય.

રક્ષમણી—અરેરે ! તારે જીવીશું ત્યાં સુધી આજ દુઃખ ?
હરી ! હરી !

રાગ ઓખાહરણનો.

હવે બાળલગ્ન અટકાવો, તો મળશે તમોને હાવો; ટેક
હારે મૂરખ હિંદુ બાઈ, તમે કરો વિચાર ન કાંઈ;
તેથી આવી દશાએ આવો, હવે બાળલગ્ન૦ ૧

ગઈ વિદ્યા સઘળી તમારી, તેનું દુઃખ ન લીધું ધારી;
હજી જોધા તમારા વિચારો, હવે બાળલગ્ન૦ ૨

જુઓ શરીર તમારાં *યારો, ચાળીશ તમારો આરો;
તોય તમે નહીં પરતાઓ, હવે બાળલગ્ન૦ ૩

ક્યાં ગયું તમારું શૂરાતન, ખોઈ ગેઠા હવે તનમન ધન;
હજી વાત રૂઢ્યમાં વિચારો, હવે બાળલગ્ન૦ ૪

હે દીન દયાળુ અનાયના નાથ, જગત નિયંતા પરમેશ્વર ?
તેં અમારા હિંદુ આર્ય બાઈઓની અફલ કેમ મુંઝાવી નાં-
ખીછે. શાસ્ત્રના વચનો પણ તેઓ કેમ ભૂલી ગયા ? હરી !
હરી ! હિંદુઓનો પડતો દિવસ આવ્યો છે, નહીંતો આમ
હોય ! મોટા મોટા રૂપિયો કહી ગયા. તે એક કોરાણે મેલી,

નવા ચાલો પેદા કર્યા છે. હે આર્ય અંધવો! મનુસ્મૃતિનું માનનારા! તમે તે સ્મૃતિ પ્રમાણે. શું કરોછો, એવીશ વર્ષના વરને આઠ વર્ષની કન્યા આપવી જોઈએ, તેનું તમે શું પ્રમાણ રાખ્યું છે? બ્રાહ્મણના છોકરાને આઠ વર્ષની વયે જનોઈ દેવું, ત્યાર પછી બાર વર્ષ સુધી વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો, બાદ ગ્રહસ્થામમમાં નાંખવો, એવાં મહામુનીઓનાં વચનને તમે શું માન આપોછો?

હે દુષ્ટ બુદ્ધિના. કૂમાર્ગે ચડી ગયેલ; મારા હિંદ વાસી આર્ય અંધુઓ! તમે અચપણમાંથી તમારા છોકરાંને પરણાવવામાં જે માન ધરાવોછો, તે માનને ધિક્કાર છે, તમારી તે મતિને ધિક્કાર છે; જુઓ તેનાં માઠાં ફળ, અચપણમાંથી પરણાવી, તમારી પુત્રીઓને રંડાવોછો, તેમનાં કરેલ પાપ કત્યોનો ઠાંકપિછાડો કરોછો, અને વખતે બાળકોની હત્યા કરવા પણ તૈયાર થાઓછો.

હે દુષ્ટ! હે નીચ બુદ્ધિના આર્ય! આવા ખરાબ ચાલથી તમને ધણીએ ઠોકરો વાગીછે, તમે તમારું અશાઉનું જ્ઞાન ખોયું છે, તમારું આયુષ્ય ટુંકું કરવાનો આપ તમારા હાથેથી જ વોહોંરી લીધો છે, તમારી સ્વતંત્રતા ખોઈ છે; અને હીજડાની માફક “હુકમ કરે તે રાખ.” એમ કબુલ કરો, ધરને ખૂણે ગુપચુપ બેસી રહાઓ. આ ઠોકરો કાંઈ થોડી નથી, વાસ્તે એતો, અને હવેથી એવી ઠોકર વાગે નહીં, વાસ્તે તમારા ચાલવાના રસ્તામાં, જે પથ્થર હોય તેને દૂર

કરો, એવી આ મારી દુઃખથી પીડાથી, બાળલગ્નના ખરાબ ચાલથી દુઃખથી મહા સમુદ્રમાં આવી પડેલી, એક અ-બળાની વિનંતી છે.

હે મૂરખો ! જુઓ તમે તમારાં એવાં પાપી કૃત્તાપર ચાલ્યા જશો, તો તમારું આગળપર શું થશે, તે પ્રભુ જાણે, પણ હું અનાથ, નિર્દોષ બાળકી, કહું છું કે તમારું હમણાના કરતાં પણ વધારે ભુંડું થશે, હાલ તમે ચાળીશ પછી જુદા કહેવાઓ, તે ચોવીશ પછી કહેવાશે, અને તમારામાં જે હજી થોડું જ્ઞાન છે. તે બધું ક્ષય પામશે, અને જનાવરોની પેઠે પરતંત્ર રહી દિવસ કાઢશો- (રડી પડે છે)

ચંચળ૦—બેન રડે છે શું ? તું રડે છે તેથી મારાથી નથી રહેવાનું. હું તો જાઉં છું.

રક્ષમણી૦—આવજે હૌ બેન.

(જાય છે.)

પ્રવેશ ૭ મો

સુત્રધાર અને વિદુશક.

વિદુશક૦—યાર, આતો એક હસવું ને ખીજ હાણ.

સુત્રધાર૦—કેમ, બાઈ, આતો રડવાનું છે, તેમાં વળી હસવું શાનું ?

વિદુશક૦—તું તો ઉપર ઉપરનું જો એટલે થયું, કાંઈ અંદરથી ઠેક વિચાર કરે છે ?

સુત્રધાર૦—હુંતો ધારું છું, કે આમાંતો બધું રડવાનું જ હતું.

વિદુશક૦—તું પંડિત બન્યો ખરો, પણ જરા ખંડિત છે. સાંભળ પેલી ચંચળનો ડોસો, અરે ભૂખ્યો, એનો ધણી મુઠા તારે જોયું કે નહીં ?

સુત્રધાર૦—શું, બાઈ ?

વિદુશક૦—આ. તમારો નકટ ચાલ; મરી ગયો, તેના પાછળની મોકાણ, ઘર વેચ, બાર વેચ, જૈરી વેચ, છોકરાં વેચ, નાગો કર, ભૂખ્યો મર, ચોરી કર, છીનાળી કર, પણ મરે તેના પાછળ નાતને દુંડ દેજે આવતને, નાતના મસ્તાના આખલા સરખા જીવાની આઝો, રેશમી મુગટા પેહેલા છે, ગળામાં રેશમી રૂમાલ બાંધ્યો છે, હાથમાં રેશમી રૂમાલ, નેણે સીંદુરની આડ, કપાળમાં વિભૂતિનાં કોરીને પાડેલ તણ લીટાં, માથાના વાળનાં પટીયાં પાડ્યાં છે, હાથમાં હાથ મેળવ્યા છે, અને પાનકોરના નાકાની વસતાર જેમ સતી નીકળે, તેમ સ્ત્રીઓનાં ટોળામાં મરી ગયેલનો “શ્યામ” બતાવવા નીકળ્યા છે, કોઈની મશ્કરી કરે છે, કોઈની એજા કરે છે. અને કોઈને ધમકાવે છે, જીઓ બાઈ, બ્રાહ્મણની મરનાર પાછળ મોકાણ માંડવાની રીત !!!

સુત્રધાર૦—વાહ, યાર, તેં સારી શીખામણ લીધી, તારા પ્રમાણે જો એ લાડુભટો શીખામણ લે, તો આ બધું પ્રસંગ જાય, પણ યાર, એ મૂર્ખ ભટાઓતો જો એ આમતનું કોઈ જોલે, તેના પર ચીડાય અને બની શકે તો તેને નાતથી બહાર પણ કાઢે.

વિદુશક૦—હોને ખાતા, અને હોને કારજ કરતા, પણ જેનાં ઘરમાં હાલમાં કુસ્તિ કરતાં હોય.

અને બાક એકલા હોય, તો તેને પણ કહેશે કે, કારજ કર, પણ અમને જમાડ. કારજ કરવામાં જે પૈસા વાપરે છે, તે જો તેઓ કેળવણી વધારાના અગર એવાં પુત્રના કામમાં વાપરે તો કેટલું પૂત્ય થાય!

સુત્રધાર૦—બાઈ, ધીરજ રાખીશ, તો પ્રભુ સારાવાનાં કરશે.

વિદુશક૦—તારે, જોઈએ છીએ, પણ, એક બીજી ગમત પડી, નવનીધરાયનો એકનો એક છેયો મુવો, પેલા અનંતરાયની એકની એક છોડી રાંડી, અને જ્યાં રમશાન જઈ આવ્યા ત્યાં તો નવનીધ કહેછે કે પછાંનું શું કરવું છે? શાળાનો છેયો મુવો તેતો જાણે કંઈ નહીં, અને તરત રૂપૈયાની વાત કરવા મંડ્યો.

સુત્રધાર૦—હોય બાઈ, કુનિયાં બધી પૈસાનીજ છે.

વિદુશક૦—પણ આમતે હોય? અગિઆર વર્ષનાં છેયો મરી ગયો, ઘરમાં જે જીવાન રાંડો રંડાઈ, અને તરત કર રૂપિઆનો ચોખ્ખો, આના કરતાં રમશાની લાડુ ખાવાયાળા શાને ભુંડા? દશ દિવસ પછી તે ખામતની વાત કરી હોત, તો શું વધારે આપવું પડત? જે બાળીઆવ્યા કે તરત મા-“મારા રૂપૈયા” કહીને ખેંઠો.

સુત્રધાર૦—બથ ચારે, હુંતો કહું છું કે, જેમ તારી મતિ

(૭૫)

સુધરી, તેમ જો આ ભદ્રાની સુધરે, તો આ નાટક કરવાની
મારી મહેનત સફળ થઈ એમ હું માનું, પણ “એ દિન
હાંથે કે મિયાંકે પાગમે જીતિ” ના, ના, પણ થોડા રોજમાં
તે પણ થશે, “હિંમતે મરદાં તો મદદ અધ્યા:” એમ ધારી
હવે તો એવા ભદ્રાએને ચોતરફથી ઉપદેશ દેતાં રહેવું, એ-
ટલે કંઈક થશે ખરું.

વિદુશક૦ — ઠીક છે તારે હુંતો હવે જાણશ. (જાયઃ)

અંક ૫ મો,

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ — રક્ષમણીનો મેડો. અમદાવાદ.

રક્ષમણી અને પછીથી ચંચળ.

રક્ષમણી૦ — અરે પ્રભુ ? તારે જ્યારે મને આ પ્રમાણે
દુઃખ દેવું હતું. તારે જન્મજ શા વારતે આપ્યો ? અને
આમ રીખાવી રીખાવીને મારવી છે તારે એકદમ કાં નથી
મારતો ? હવેતો, હે દીનદયાળ ! મારાથી આ વેદના નથી
ખમાતી, વાસ્તે મારા પર કાંઈક પણ દયા કર, અને મારાં
દુઃખનો અંત આણ.

(મરતી હું તોરે હથકમે તું યાર ખબર લ)એ રાગ.

પીડાજીધું હું વિરહથી, સખી શું કરે હવે,

કેતાં મોટાં પાપમેં, કર્યાં પેલે બવે—પીડાઈ. ૧

ધાવતાં મેં બાળ છોડાવ્યાં હશે ખરે;

તેથી મારી આ દશા, આવીછે આ પળે—પીડાઈ. ૨

બ્રહ્મહત્યા કીધી હશે મેં, ગૌહત્યા ખરે,

તે સર્વ પાપ એકઠાનાં, ફળ હવે મળે—પીડાઈછું. ૩

(૨૭વા માંડેછે)

ચંચળ૦—એન રક્ષમણી, આમ શું કરે છે ? છેક ગા-
બરી કેમ બને છે ? હોય સુખ દુઃખ માણસને માથે પડ
તાંજ આવે છે, તે ધૈર્યથી સહન કરવાં જોઈએ. આપણાં
પૂર્વ જન્મનાં કર્મ તે પ્રમાણે ભાગવવું જોઈએ.

રક્ષમણી૦—એમ કરી સહેજે મન વાળવું જોઈએ, ન-
હીંતો એજ શોચમાં સુકાઈ જઈએ, પણ એની, હુંતો આ
અસહ્ય દુઃખ વેઠવા કરતાં મરવું વધારે પસંદ કરુંછું.

ચંચળ૦—તેનું કરવું શું ? કાંઈ તે દુઃખ આપણાથી
ઠાવું ? હવેતો સત્વારથી સાંઝ સુધી પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરવું
અને બરાબર વૈધવ્ય ધર્મ પાળવો એટલે થયું.

રક્ષમણી૦—વૈધવ્ય ધર્મ કેમ પળાય એન ? એક વખતજ
જન્મવું, પથારીપર સુવું સંકેદ ઓઠવું અને બ્રહ્મચર્ય વૃત્ત
પાળીને રહેવું એતે કેમ થાય ?

ચંચળ૦—એમ નહીં, એક નિજાથી પ્રભુનું ભજન કરવું,
અને મરનારનો શોચ કર્યા વગર ખૂશીમાં દીવસ નિર્ગમન
કરવા, એ વૈધવ્યધર્મ.

રૂક્મણી૦—એવો ધર્મ, મને કોઈ શાસ્ત્રકાર બતાવતા નથી, તેથી મારાથી તેમ થાય નહીં, અને શાસ્ત્ર પ્રમાણે મારાથી ચલાય નહીં એટલે છેવટે નર્કાધીકારી થવું એજ છે. મારા જેવી બાગ્યહીણ દુનિયામાં કોઈ પણ નહીં હોય.

ચંચળ—એન એતો બ્રાહ્મણ વાણીઆનો ધર્મ જો બીજી નાત હોયતો એક મુએ તો બીજો.

રૂક્મણી૦—તારે વળી બ્રાહ્મણ વાણીયાને કોણ ના પાડે છે ? શાસ્ત્ર કર્તાતો સાફ લંખી મયા છે કે, જો પતી મરી જાયતો સ્ત્રીએ સતી થવું, તો તેને કોટાનકોટી વર્ષ લગણુ સ્વર્ગ મળશે, એમ અને નહીંતો બરોબર વૈધવ્ય ધર્મ પાળવડે અને એમ પણ જો બની શકે નહીંતો પુનઃલગ્ન કરવું.

ચંચળ૦—એ સાફ, હવે એવાં શાસ્ત્રોની ખોજ કરતો રહે જે અને કરજે પછી નાતફં એટલે થવું. પણ સાંભળ એન, એમ કરીએતો આખાં શહેરમાં હા, હા, થઈએ, તેની તને ખબર છે ? જો ના રહેવાયતો પાંચે સાતે દીવસે ક્યાંક જઈ આવીએ એટલે પદ્યું, કોઈને જાણતો થાય નહીં.

રૂક્મણી૦—મેર રાંડ અભાગણી, શીખામણતો સારી દેવા આવી છે ? શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે કરતાં લોકો નિંદે તેથી ડરશું, અને બલિચારના બુરા કુંદમાં પડી પ્રભુથી ડરવું નહીં અને તેનો ગુસ્સો બેહારી લેવો, અને ભવોભવ નર્કમાં સજ્યાં કરવું ? તેની જરાએ ધાક રાખવી નહીં ?

શીખામણનો સારી ! હુંતો તને આજ દીવસ સુધી ઘણીજ ડાહી સમજતી, પણ તારી અકલ આજ જણાઈ.

ચંચળ—તને ગમે નહીંતો રહ્યું, હુંતો તને બલા વાસ્તે કપ્પતી હતી તેમાં તને માહું લાગ્યું તો રહ્યું, હવે શું છે ? કરજે નાતરું. (જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—અનંતરાયનું ઘર.

કમળાગવરી. અને રક્ષમણી.

કમળા—રખી, ઓ રખી, આમઆવ.

રક્ષમણી—આવી, બા. (આવે છે.)

કમળા—પેલી ચંચી તારી પાસે દરરોજ બપોરે આવે છે. તે હવે આવવા દેતી નહીં.

રક્ષમણી—કેમ, બા ! શું છે તે ? એના વગર મને કેમ ઠીક પડશે ?

કમળા—રાંડ તને પણ બમાવીદે ! એતો રાંડ લુચ્ચિ છે.

રક્ષમણી—તારેતો બા નહીં આવવા દેજી, થોડા દીવસપર મને કહેતી હતી કે બબીચાર કરવામાં હરકત નહીં,

કમળા—જો એન, એવાંની શીખામણ માનાએ નહીં, તુંતો ડાહી છે, તે દ્રેવું પડે તેમ નથી, પણ જો એમ કરીએ તો પછી આપણે બધાંએ મરવું પડે.

રૂક્મણી૦—હા, બા, તેતો હું સમજું છું પણ પેલી ચંચળની તો વાત કર, શું છે? તે કેમ જાણ્યું જે તે લુચ્ચિ છે?

કમળા૦—ગઈ કાલે સાંજરે, રાંડ પેલા મથુરીઆ સોનીના ઘરમાં ભરાઈ હતી, તેના લોકોને પડી ખમર, તે રાંડને પકડીને કંઈ કહેતો.

રૂક્મણી૦—વારબા, તે મારી બચપણની ગોઠણ થઈ તેથી આવેતો મારાથી નાતો પડાય નહીં પણ જે તેને શીખામણ આપી સારે રસ્તે ચડાયું તો તેમાં કાંઈ હરકત જેવું છે?

કમળા૦—બેન, તને હજી સંસારનો વા વાયો નથી, તેથી તને ખમર નથી, જેટલી રાંડો એવે હરામ ચસકો ચડી તેટલી બધીને ગમે તેવી શીખામણ આપે તોય તેમની ટેવ ચુકે નહીં, એટલુંજ નહીં પણ ઉઝડી બીજને ખરાબ કરે, વાસ્તે તેવાની સોખતે ચડવુંજ નહીં.

રૂક્મણી૦—ના, બા, તેતો તું ભૂલે છે, જે હમેશાં સારો ઉપદેશ દઈએતો સુધરેતો ખરી.

કમળા૦—શું સુધરે, પથરે? પેલી પંચભાઈની પોળની પેલા મગનાની બેન વીજળી, પેલા રામાનંદી બાવાના મંદીરમાં પકડાઈ હતી, તેને તેના ઘણીએ, સારી સોખતે રાખી ઘણુંએ સમજાવી તો પણ રાંડનો હરામ ચસકો ગયો નહીં અને રાંડને સાસરામાંથી કાઢાડી મેલી ત્યારે રહી. ત્યારે આ વગર ઘણી વાળી કેમ રહે?

રૂક્મણી૦—સારું બા, હું એક બે વખત કહી જોઈશ.
જો માનશે તો ઠીક નહીંતો પછી મેલીશ પડતી. (જાયછે.)

—૧૦૩—

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રૂક્મણીનો મેડો.

રૂક્મણી અને ચંચળ.

ચંચળ૦—બેન, હમણાં કેમ દીવસે દીવસે સુકાતી જાયછે!

રૂક્મણી૦—શું કરીએ બેન! દુનિયાનાં સુખ ટળ્યાં, ત્યારથી સુકાવાનાજ દીવસ છે ની?

ચંચળ૦—બેન તુંતો આડી ચાલે અને અમારું કહ્યું માને નહીં, એટલે એમ થાયજતો, તને નાતરું તે કોણ કરવા દેશે? અને કદાચ કરશે તો નાતથી બહાર રહેવું પડશે.

રૂક્મણી૦—તેમાં શું થયું! ગોરીથી કંઈ નહીં રહીએ, બધા લોકોના દેખતાં પરણીને રહીશું તેમાં શી અડચણ?

ચંચળ૦—નાત જાતમાં વગોવાશે, તેતો અડચણ નહીં કેમ! અને આમાંતો કાંઈ હરકત મળેજ નહીં, બે સપાટા માર્યા કે થયું.

રૂક્મણી૦—ત્યારેજ તો, મથુર સોનીના ઘરમાં જો ફળે ત ફાળકે ચડ્યાં હતાં તેથી આખા શહેરમાં ઢંઢેરો પીટાબો.

ચંચળ૦—તને કોણે કહ્યું!

રૂક્મણી૦—એ વાતને છાની રહે ! વાતતોં વા પણ લઈ જાય, અમારી કેમ કોઈ વાતો કરતું નથી ? ગ્યારે એવું કરીએ ત્યારે કુલેત યજ્ઞએ, બાહાર જઈએ ત્યારે દસ જણ કાંકરી નાંખે, વીસ જણ ખુંખારા કરે, અને સત્તર જણ પડએ ચડીને સંભળાય નહીં એવા ખોલ કહે, પણ જો એવું કરતા હોઈએ નહીં, તો કોઈ કહે ? અને કોઈ ડાંડ ખોલે, તો ચોપડાવીએ ત્રણ પેટેડી સુધીની તે આલ્યો જાય સરખો.

ચંચળ૦—અને આમ શું ખોલતાં નથી આવડતું, જે રસ્તામાં મશ્કરી કરે ?

રૂક્મણી૦—અરે, ગાજો ભાંડો તો પેસે, તમારા “બહાલા” સત્તર લડધાનાં નામ તમારા મોહોડાપર કહે, એટલે પછી નીચું જોઈ ચાલ્યાં જવું પડે.

ચંચળ૦—એ વાતતો ખરી, પણ કરવું શું ?

રૂક્મણી૦—કરની મારી પેટે નિશ્ચય કે, જો કોઈ સારો ભણેલ ગુણી પુરુષ મળે તો શસ્ત્ર વિધી પ્રમાણે પુનર્લગ્ન કરવાં.

ચંચળ૦—ના, બા, એમતો યાદ નહોં કેમકે—

રૂક્મણી૦—(ચુસ્તે યઈ વચ્ચમાં ખોલી ઉઠેછે) અને આમ બહુલીયારા યાદ કેમ ? રાંડ શરમાતી પણ નથી ? પ્રભુનો ડરતો છે તહીં અને જ્યુએ મોટી શરમાળ જે લોકનો ડર રાખવા લાગી ? તું લાજવળી અને આખરદારછે તેતો મધુરોના ઘરમાં પ્રલાઈ ત્સારથી સર્વ લોકોના જાણવામાં છે.

વાતો કરશે તો મારી કરશે, છતાં મને હિંમત છે, કારણ હું લોકોનો ડર રાખતો નથી માત્ર પ્રભુનો ડર રાખું.

ચંચળ૦—તારું કહેવું હવે મને હૈયે ખેસે છે ખરું, પણ મારાથી તારી માફક રહેવાશે નહીં, વાસ્તે જલદી કરેતો થાય.

રૂક્મણી૦—જલદીથી તો એમ કે, જે તારી ચાલ તું સુધારીશ, તે બાબતમાં મારી ખાત્રી થશે અને કેથે સારો વર મળશે તો ખે ચાર માસમાં કરીશ.

ચંચળ૦—જેન, હું આજથી તારા કહેવા પ્રમાણે ચાલીશ, પણ જેને ચુકતી હો, તે જપ્ત થવે.

રૂક્મણી૦—પણ મારી થીખામણ યાદ રાખજો. (જાય છે).

—ૐૐૐૐ—

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—રૂક્મણીનો રાયનગૃહ

રૂક્મણી એકલી.

અરે હે નિયંતા પ્રભુ, તું મેરની રજ અને રજનો મેર એક પળમાં કરવા સમર્થ છે. જે બારતભૂમી આજથી હજાર વર્ષ પહેલાં વિદ્યાથી બરપૂર હતી, જે ભૂમીમાં હજારો વિદ્વાનો થઈ ગયા, જે ભૂમીનાં શુરવીર રજો આખી દુનિયાં પર ચળકી નીકળ્યાં હતાં, અને જે ભુમીમાં અનેક જાતનાં શાસ્ત્રો પેદા થયાં, તેજ બારત ભુમીને, હે અખિલ નિવાસી, નિરંજન નિરાકાર પરમેશ્વર ! તે હાલ કેવી સ્થિતિ

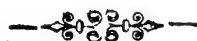
માં લાવી મુકીછે ! તેના વિદ્યાનો લોપ કરી નાખ્યોછે, તેના અંદર વસનાર સરસ્વતિ દેવીને ફર નાંખી દીધી છે, તેનું શુરાતન હરી લઈ તેના પુત્રોને ખેવકુક, ખંધાણી, ખાખલા ખનાવી મુક્યાછે અને ટુંકામાં કહીએતો તેનું જે તેજ હતું તે સર્વસ્વ હરી લીધું છે.

ઉદય તથા અસ્તનો તારો નિયમ જમીનના તલપુર. ભાગથી તે મોટા ખંડોને સરખી રીતે લાગુ પડેછે, તેજ રીતે જે ભરતખંડ એક વખત મહાન ઉદયથી આખી દુનિયામાં શાભા લઈ નીકળ્યો હતો, એને જેને લીધે બાહારના ગરદેશી વારંવાર આવતા હતા અને હજી પણ આવવા વિચાર રાખેછે, તેનો હમણા તદન અસ્ત કરી નાંખ્યો છે, પણ હે જગતકર્તા જગદીશ્વર, હવેતો ધણું થયું, તેના ઉપર જેટલી આફતો આવવી જોઈએ તેનાં કરતાં પણ વિશેષ આપત્તિઓ આવી પડી છે, અને તેના પુત્રો રાંકના જેવા, જે ધક્રો મારે તેને “જી, મહેરબાન” કહે એવા યઈ ગયા છે, વાસ્તે હવે ઉદયનું પાસું તેને આપ. ઇંએજીમાં કહેવતછે કે When Calamities come, they do not come one by one but by battallions આપત્તિઓ આવેછે ત્યારે એક પછી એક આવતી નથી પણ એકદમ આવી પડેછે તે કહેવત અમોને ખરી કરી બતાવીછે. રાજદ્વારી બાબતમાં જેવો અમારો અસ્ત થઈ ગયો છે તેવાજ ધરસંસારી બાબતમાં થએલ છે. બાળજન,

શક્તિ ઉપરાંત કારણવરા, પુનર્લગ્ન નહીં કરવાં, સ્ત્રી કેળવણી નહીં આપવી, વગેરે અનેક ખરાબ આલોચ્યે આવી અમારા ધરસંસારી કિલ્લાને પણ તોડી નાખ્યો છે; વાસ્તે હે દીનદયાળુ પ્રભુ અમારું રક્ષણ કર. મારા જેવો દશલાખ વિધવાઓ મારા જેવાંજ, વિરહનાં અસહ્ય દુઃખથી રીખાય છે, તેમાં લાખો બાળવિધવા છે, તોપણ મારા હિંદુબાઇ-ઓમાં જે અસ્તાનરૂપી અંધારાએ પ્રવેશ કર્યો છે તેને લીધે તેમની આંખ ઉઘડતી નથી જે અમારાં પુનર્લગ્ન કરે. અરેરે! પારાશર સ્મૃતિ જે ખાસ કળીયુગને વાસ્તેજ લખેલ છે તેના સામું પણ કોઈ જોતું નથી. આવાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે કરવાનાં કામમાં તેઓ પાપ માની બેઠા છે અને તેમની રાંડેલ વહુ દીકરીઓ જરૂર કર્મ કરે છે, તેમના ધરની સાત પેઢીની આબરૂને લાંછન લગાડે છે અને બાળહત્યાઓ કરે છે, તેમાં તેઓ પાપ નહીં ગણતાં તે ચાલને ઉલટા પસંદ કરી રહ્યા છે. તેઓના આ ચાલને હું ધિક્કારુંધું, અને તેમને પણ ધિક્કારું, પણ તેઓ અસ્તાન છે તેથી તેમ કરવાથી પણ શું? તેઓ કાંઈ તેમ માંડે કહ્યું માનશે? નહીંજ, વાસ્તે તેઓ જ્ઞાન મેળવવાને ઉત્તમ રસ્તે ચડે એવી પ્રેરણા હે પ્રભુ! તું તેમનામાં બક્ષ.

આવા અસ્તાન માણસોની નિંદા કરવા કરતાં હાલના સુધારાના સાર્યોની નિંદા કરવી મને બહુ ગમે છે, તેઓ મોટાં મોટાં બાપણો આપે છે, મોઢી મોઢી શીખામણો આપે

છે, પણ વખત પડે અજગા જતા રહેજે, પડખે દિબા રહે
 એવાતો વિરજાજ છે. અતારે હું અખળા, કુઃખની બળી
 ને ખાલુંહું તેના પર હે પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર તું કંઈ ન-
 જર કર એવી મારી પ્રાર્થના છે. અને જેમ હું ખાલુંહું
 તેમ મારા મનના વિચારમાં પણ દૃઢ હોઈ અને ને કોઈ
 પણ કૂમાર્ગે આજ દીવસ સુધી ચાલી ના હોઈ તો તું
 મારા મનના મનોર્થ પૂર્ણ કરજે. (ગીંધી જમણે)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—રક્ષમણીનો મેડો.

રક્ષમણી અને ચંચળ.

ચંચળ૦—કેમ, જેન કંઈ છે નવાજુની ?

રક્ષમણી૦—ના, બા, કંઈ નથી. નવામાં એટલું કે
 આપ્તા હિંદુસ્તાનમાં તારા તથા મારા જેવી દસ લાખ છે.

ચંચળ૦—અ હોહો ! જેન ને એટલી બધી એકઠી
 થઈ એકદમ પુનર્લગ્ન કરે તો કેવડી મોટી નાત થાય ?

રક્ષમણી૦—પણ આપણા વીચારને મળતી થોડીજતો.

ચંચળ૦—તોય શું ? ખસે ચારસેતો નીકળશે, તે શું આછો
 જથ્થો કહેવાય ? પણ થાય ક્યાંથી ?

રક્ષમણી૦—બીજાનું આપણે શું ? ધીરે ધીરે બધીઓએ
 સમજશે એટલે આવશે આપણી પાછળ, અને જેને જોર

ધેર કુતરાં બસાવવાં હશે, તે રહેશે તે જ્યામાં.

ચંચળ૦—આપણે પુનર્લગ્ન કરીશું ત્યારે નાત બાહાર રહેવું પડશે !

રૂક્મણી૦—તો શી ફીકર છે. જે બાપ બાવા આપે નહીં, તેના ધરમાં રહીને કરવું શું ? તેમ જે નાત સુખ આપે નહીં તે નાતમાં રહીને પણ શું કરવું ? મેલ એવી નાતમાં દીવાસળી.

ચંચળ૦—જેન એ બધું અત્યારે સુત્રે છે, પણ જ્યારે છૈયાં છોકરાં થશે ત્યારે તેના મગપણ વંગેરેનું કેમ કરશો ?

રૂક્મણી૦—ત્યાં સુધી આપણા જેવી બીજી ૫૦ નહીં આવે ? અને એટલી આવી તો પછી શી ફીકર છે ?

ચંચળ૦—કેમ જાણ્યું જે ૫૦ આવશે ! આવી નહીંતો ?

રૂક્મણી૦—જેમ એકમાંથી આપણ બે થઈ, તેમ બે-માંથી ચાર અને ચારમાંથી આઠ ને એમ વધશે. જેને દુઃખ થશે અને જેની ફજેતી થશે તે તરત આવશે આપણી જોડે, એટલે આપણી નાત વધશે, તે જતે દીવસે હમણાંની નાત જેવડી, અરે તેના કરતાં પણ મોટી થશે, અત્યારથી એ બાબતની શી ફીકર ?

ચંચળ૦—વાર બા, પણ તું કામ કરવે ઘણી ધીમી છે. કહેવત છે કે નાતરે જવું અને દાહાડા શા ગાળવા ? વાસ્તે જલદીથી થાય તેમ કર.

રૂક્મણી૦—જે લોકની પેઠે હોય તો આ આશ્વાસ, પણ

(૯૭)

આનો છાનું કરવાનું, જે ખખર પડેતો વળી દુઃખના દીવસ.
ચંચળ૦—તારે ગમે તેમ કરું હુંતો જાગેલું બેન. (જમ છે)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સુત્રધાર અને વિદુષક.

વિદુ૦—યાર હવે મળે પડશે.

સુત્ર૦—કેમ, ઠીક મળે પડવાની કે નહીં!

વિદુ૦—હા, યાર, બ્રાહ્મણમાં નાતરાંના ચાલનો સજો પેઠો. જે ભાઈ, હું તને પહેલાંથીજ કહેતો ન હતો જ "ભણે એટલી વંઠે" તે કંઈ ખોટું? જે આ તેમો પ્રત્યક્ષ દાખલો, કામનાં તીરે વાગ્યાં તે ઝાંઝી શકાયાં નહીં તેથી નાતરું કરવા ઉભી થઈ.

સુત્ર૦—મૂર્ખ, તને ખખર નથી, પુનર્લગ્નનો ચાલ તો શાસ્ત્રા ધારે છે પારાશર રૂપીએ કહ્યું છે કે

નષ્ટૃમૃતે પૃર્વાર્જિતે કિલ્બેચ પતિતે પતૌ

પંચસ્વાપત્સુ નારીણાં પતિરન્યોવિધાયિતે ૧.

અર્થ—ધણી મરી ગયો હોય, તેનો પતો લાગતો ન હોય, સન્યાસી થયો હોય, નપુંશક હોય અથવા પતીત હોય તો એ પાંચે વખતે સ્ત્રીએ બીજો ધણી કરવો. આ ઉપરથી સાફ જણાય છે કે શાસ્ત્રવેત્તાઓએ પુનર્લગ્નની છુટ આપી

છે, પણ હમણાના અણસમજી બ્રાહ્મણ સમજું જાણું લઈ ખેડા છે.

વિદુઃ—ભાઈ, જે શાસ્ત્ર પ્રમાણે હોયતો તેમાં આપણે વાંચો નથી, જે આ ચાલ થાયતો આપણેતો ખુશી થઈશું. એકતો વિધવાઓનું દુઃખ જશે, બીજું નાચા કુળવાળા વાદાઓને પણ કન્યા મળશે. કારણ જોય કુળવાળા પુત્રલગ્ન નહીં કરે, અને ત્રીજું માણસમાં વધારો થશે. આ ત્રણ ફાયદા છે તેથી આપણે તો ખુશી થઈશું પણ તેઓને બીચારાંને તેજ ભદ્રા હોરાન કરશે, દંડશે, મારશે, સરકારમાં ફરીયાદ કરશે, અને પજવીને એટલી મુશીબત પાડશે કે કંઈ કહ્યાની વાત નહીં.

સુત્ર૦—અરે ભાઈ, તું હજી અજાણ્યો છે, સરકારમાં ફરીયાદ કરવા જશેતો તેમને દંડ થશે. કારણ સરકારે તો ૧૮૫૬ નો ૧૫ મો આકટ એટલા વાસ્તેજ ક્યોછે. જે તેઓને મારશે તો પણ ભદ્રાઓનેજ સાંધા થશે અને તેથી તેઓ ફાવવાનાતો નથીજ, પણ હિંમત ધરી કોઈ આગળ પડતા નથી એટલે બાચાર, પણ હવે ઠીક છે, ગાજવીજ હમણા ખુબ થએલ છે, બીજાની પણ ખુબ ગ્રબકારો મારેછે. તેથી થોડા દીવસમાં વર્ષાદ થશે એવી આશાછે.

વિદુઃ—ભાઈ. ધણાંએ વર્ષ દુકાળનાં ગયાં છે; હવે તો વર્ષાદ પડે અને જમીન ફળદ્રુપ થાયતો બીલા લેહેર.

સુત્ર૦—અરેવું, તારા કહેવા પ્રમાણે થાઓ.

(જાય છે.)

અંક ૬ ઠો. પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—રક્ષમણીનો મેડો.

રક્ષમણી, પછીથી ચંચળ.

રક્ષમણી એકલી.

હાય ! હાય ! હજીતે આમ ક્યાં સુધી દુઃખમાં દીવસ કાઢવા પડશે ! કુંઘ વાંચવાને પણ નવું નવું નથી મળતું જે વખત ગાળીએ, નવરાં મેઠાં એટલે તરત દુઃખની વાત સાંભરે (પટેલને) અલ્યા પટેલ.

પટેલ૦—હા, બા.

રક્ષમણી૦—જાને, લાઘવેરીમાંથી કોઈ ચોપાનીયું કે ન્યુંસપેપર આંચું હાય તો લઈ આવ.

પટેલ૦—જીર્ણધું, બા.

(જાય છે અને થોડીવારમાં એક ચોપાનીયું લઈને આવે છે) હ્યો, બા.

રક્ષમણી૦—(લઈને) સારું (મથાળાપરના વિષયો વાંચીને) આહા ! શું સારા વિષયો લખ્યા છે, લાવ વાંચવા માંડું (પુઠું ફેરવતાં નીચે પ્રમાણે જાહેર ખબર વાંચે છે)

“ જાહેર ખબર. ”

“ જે સારા ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણો પુનર્જન કરવાની ખુશી બતાવે છે; તેમની જોડે પુનર્જન કરવા જે કોઈ વિધવાના

મરજી હોય તેણે અમારા તરફ લખી જણાવવું. (વધવા મેળવી આપનારને રૂ.૨૦) ઇનામ આપવામાં આવશે. બે-ઉ પક્ષની પુરી ખાતરી થયા વગર કોઇને પણ એક બીજા નાં નામથી વાકેફ કરવામાં આવશે નહીં". એડીટર

આ હા હા ! આજ કેટલો લાભ થયો ? આ ચોપાનીયું તેના નામ પ્રમાણે મારે માટેતો ખરું સદ્મિત્ર નીવડ્યું. હે પ્રભુ ! મારાં નશીબમાં ફરફાર કરવા તેં ધાર્યું હોય એમ જણાય છે. સુખ પછી દુઃખ અને દુઃખને અંતે સુખ એ તારો ખરો નિયમ છે તેની મને હવે ખાતરી થાય છે. હે દીનવત્સલ ભગવાન તેં મારા સાચું જીયું તેથી હું તને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.

(ચંચળ આવે છે)

ચંચળ૦—બેન આજ તારો ચેહેરો ખુશીમાં દેખાય છે ! છે કંઈ નવાળ્યુંની.

રૂક્મણી૦—આ જાહેર ખબર વાંચી ખુશી થાઈ છું સાંભળ (જાહેર ખબર વાંચે છે).

ચંચળ૦—પ્રભુની ગતિ ઓરજ છે, જનમ્યાં એકજ ગામમાં, પરણ્યાં પણ એકજ ગામમાં, રાંઝ્યા સાથે અને ફરીથી પરણ્યું તે પણ જોડેજ. વાહ ! જગતકર્તાની શી ખુશી છે ?

રૂક્મણી૦—લાવ બેન, તારે તે ચોપાનીયાના એડીટરને એક ચોડી લખીએ.

(૯૧)

ચંચળ૦—લે લખ્ય ખેન. (રક્ષમણી ચીઠી લખી રહે છે એટલે) કેમ લખી લીધી ?

રક્ષમણી૦—હા, કરે સહી, જો મરજી હોયતો.

ચંચળ૦—વળી “મરજી હોયતો કેમ ? ” (સહી કરેછે)

આ ચીઠી કોની જોડે મોકલાવશું.

રક્ષમણી૦—ટપાલમાં (કાગળ પટેલને આપી ટપાલમાં નંખાવે છે)

ચંચળ૦—આજતો કુંસાર ખાવા જોઈએ.

રક્ષમણી૦—જવાબતો આવવા દે, અત્યારથી આટલી ખૂશી શાને થાય છે ?

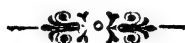
ચંચળ૦—હું તારી શીખામણ પ્રમાણે ચાલી તો સાંઝે થયું ખેન, જે સુખ પામીશ, જો મેં તારું કંહેવું માન્યું ના હોતતો આજતો મારા કોણ જાણે ટેટનાક ફજેતા થયા હોત.

રક્ષમણી૦—હથે, ગઈ તિથી તો ખાસણ પણ સંભારે નહીં, જે થયું તે થયું, પણ તે ફરીથી થાય નહીં તેમ કરવું, હોય માણસ છે તે ભૂલે.

ચંચળ૦—કાગળનો જવાબ ક્યારે આવશે ?

રક્ષમણી૦—ધણું કરી પરમ દીવસે આવશે.

ચંચળ૦—ખેન હવે રજા લઇશ. (જાય છે).

(૯૨)

પ્રવેશ ર જો.

સ્થળ — સદ્મિત્ર છાત્રખાનું

પ્રતાપરાય તથા ગુલામરાય.

પ્રતાપ૦—કેમ ગુલામરાય, પેલી જાહેર ખબર બાબત ક્યાંથી લખાણ આપ્યું?

ગુલામ૦—ના, બાઈ, હજી આવેલ નથી, આવશે કે તરત તમને જાણ કરીશ, તમને જોટલી ફીકર છે તેનાં કરતાં મને વધારે છે.

પ્રતાપ૦—તેતો ખરુંજતો, પણ જલદીથી થાયતો સાંઠે કારણ ધણા દીવસ જાયતો વાત ફેલાઈ જાય અને ચર્ચા થાય.

ગુલામ૦—તો શું થઈ ગયું? કરવા બેઠા પછી ડર શાનો? અને ઉતાવળ શા વાસ્તે કરવી? ઉતાવળા સો બાવરા ધીરા સો ગંભીર, વાસ્તે બાઈ ધીરજ રાખવી.

નેપથ્યમાં (ગુલામરાય મનમોહનરાય હયે?)

કોણ છે ?

પટાવાળો૦—તુમારા કાગળ હયે.

ગુલામ૦—(લઈને ઉપરની છાપ વાંચે છે) આ કાગળ તો અહીંનોજ આવ્યો હોય એમ જણાય છે. (ફોડીને મનમાં વાંચી) હો રાયજી, માગતા હતા તે આપ્યું.

પ્રતાપ૦—શું તેજ બાબતનો કાગળ ?

શુદ્ધાખ્ય૦—હા, સાંભળો.

તા. ૨૨-૧૧-૭૯

“ મે. સદ્ભિવ્રતા અધિપતી સાહેબ.

મુ. કાગદી ઓળખાં ”

“ આપના તરફથી પ્રગટ થતાં માસિક સદ્ભિવ્રતનો છેલ્લો અંક અમને આજે મળ્યો, તેનું પુરું ફેરવતાં, તેમાં જે જાહેર ખર્ચ છાપેલી છે, તે અમારા વાંચવામાં આવવાથી અમને એટલો ખર્ચો આનંદ થયો છે કે જે જાણાવવાને અમારી કલમ ચાલી શકતી નથી.

અમે જે ઉપેક્ષા વિધવાનો વેષ એકજ અરસામાં ધારણ કરેલ છે માત્ર ત્રણ માસનો ફેર હતો, તે વેષ ધારણ કર્યાને ચાર વર્ષ થઈ ગયાં છે તે દીવસથી આજ સુધી અમે કેવાં સંકટ સહ્યાં છે તે જાણાવતાં એક મોટું પુરતક બરાબ, પણ આપ જેવા સુસ્ત માણસથી તે અજાણ્યા હશે નહીં.

રૂંડાપો મળ્યો ત્યારથીજ, અમે નિશ્ચય કરેલો હતો કે જે કોઈ હિંમતવાન પુરુષ મળેતો પુનર્લગ્ન કરવાં, અમારો આ વિચાર આપની મારફતે પાર પડશે, એમ તમારી જાહેર ખર્ચ સુચવે છે, તેથી આ પત્ર લખેલ છે.

જે મહાન પુરુષો પુનર્લગ્ન કરવા ચાહાય છે તેમની દરેકની ઉંમર કેટલી છે ? તેમનો અભ્યાસ કેટલો છે ? તેઓ શું નીકરીપર છે ? વગેરે બાબતોથી અમને વાકેફ કરશો.

(૯૪)

ને તેઓનાં નામ અમને બતાવશે તો અમે તમારો મોટો ઉપકાર માનશું.

હી, જવાબની આપેલા ધરાવનાર

રૂક્મણી અનંતરાય

અંચળ નરોત્તમરાય.

પ્રતાપ૦—વાહ! આ બેઉને ઓળખી, પેલા અનંતરાયની રૂક્મણી સારી રીતે બણેલી, વિદ્વાનમાં અપે એવી, સર્વ ગુણસંપન્ન અને રૂપમાં પણ સારી છે. તેમ અંચળ પણ થોડું બણેલ છે. મારાં નશીબમાં મેં ધાર્યું હતું તેમજ થયું.

ગુલાબ૦—આનો જવાબ લખીને મોકલાવીએ.

પ્રતાપ૦—તે ચીઠીમાં નામ ઠામ સુદાંત લખજો અને હું પણ એક ચીઠી લખીશ. ટપાલમાં મોકલાવવા કરતાં આપણા જેસંગ જોડે મોકલાવીએતો થી હરકત?

ગુલાબ૦—કાંઈ નહીં.

પ્રતાપ૦—વાર, તારે હું જાણશ. તમે ચીઠી લખી મારી પાસે મોકલાવજો એટલે હું જેસંગ જોડે અનંતરાયને ત્યાં મોકલાવીશ.

(જાય છે).

— ૧૦૨ —

(૯૫)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—રૂક્મણીનો મેડો.

રૂક્મણી પછીથી જોસંગ અને ચંચળ.

રૂક્મણી—મનેતો કાંઈ કામકાજ સુજતું નથી, વાંચ-
તું પણ ગમતું નથી, અને પેલા કાગળની બાબતમાંજ
વિચાર આવ્યા કરે છે. હે પ્રભુ! જે શપ્તસનો વિચાર
પુનર્લગ્ન કરવાનો હોય, તેમની મરજી ચંચળની તથા મારી
સાથે પરણવાની થાય એવી પ્રેરણા કરજો.

નેપથ્યમાં (રૂક્મણી બેન, રૂક્મણી બેન).

કોણ છે ?

જોસંગ—એતો હું જોસંગ.

રૂક્મણી—કેમ બાઈ ?

જોસંગ—આપની ચોઠીછે તે લ્યો.

રૂક્મણી—લાવો બાઈ (ચોઠી લેછે અને જોસંગ જવા
માંડે છે તેને) જરા ઉભા રહો બાઈ (કાગળ ફેડીને
વાંચે છે).

સદમિત્ર છાપખાનું તા. ૨૩-૧૧-૭૯

પુનર્લગ્નના કામમાં બાગ લેનાર

રૂક્મણી તથા ચંચળ.

તમારો ગઈ કાલની તારીખનો પત્ર પોહોંચ્યો છે, વાંચો
વીગત જાણી છે. તમારાં નામ વાંચતાંજ તમારી તરફની

(૯૬)

વધારે ખાત્રી લેવાની જરૂર નથી એમ જાણી અમે તે બેઉ શખ્સનાં નામ જાણાવીએ છીએ.

એક શખ્સ આજ શહેરમાં માંડવીની પોળનો રહેનાર મારો પરમ મિત્ર જાની પ્રતાપરાય શંખરાય છે, તેની ઉંમર ૨૫ વર્ષની છે, બી. એ. માં પાસ થયેલ છે અને અહીંની હાઈસ્કૂલમાં પહેલા આસિસ્ટન્ટ માસ્તર છે.

બીજો શખ્સ પણ તેટલીજ ઉંમરનો છે, મેટ્રીક્યુલેશન માં પાસ થયેલ છે, અને જેના નામની નીચે સહી છે તેજ છે.

આ બે શખ્સની સાથે જો તમારી બનેલી પુનર્લગ્ન કરવા મરજી હોય તો લખજો.

લી. ગુલાબરાય મનમોહનરાય
સહમિતનો અધિપતી

(બીજી સીટી વાંચો છે)

માંડવીની પોળ તા. ૨૩-૧૧-૭૯

આજે તમારી ગર્ભ કાલની લખેલ સીટી મારા મિત્ર ગુલાબરાય પર આવી તે મારા વાંચ્યામાં આવી.

તમે કેટલું જ્ઞાન ધરાવો છો તે વાત મેં ગયા પાંચ માસથી જાણી છે અને એજ અરસામાં મારે પણ પુનર્લગ્ન કરવાની મરજી થઈ.

તમારું જ્ઞાત, તમારા આવા મારા વિચાર તથા તેની જોડે તમારી આવી હિંમત જોઈ હું બહોળા ખુશી અનુભવું.

(૬૭)

અને આયુજ્ઞ સ્નાન, વિચાર અને હિંમત ધરાવનારને
મારી અર્ધાંગના કરવા મારો વિચાર હતો તે પ્રભુ પાર
પાડશે.

મથાળાપર તમારું નામ લખેલ નથી તેથી માફ કરશો.
કારણ વિશેષણ વગરનું હુષ્ટું નામ શામિ નહીં અને કયું
વિશેષણ લગાડ્યું ઘટિત છે તે બાબતના વિચાર ધુંચવણ-
માં નાખે એવા હતા.

હી. ઉમેદવાર

પ્રતાપરાય શંભુરાય.

રક્ષમણી૦—(વાંચીને) વાહ ! ધારવા પ્રમાણે થયુંતો અરે
(જેસંગને) જેસંગ, ધાસીરામનીપોળમાં મારી બેન ચંચળ
રહેછે તેને મોકલતા જાણે અને પાછા સંજી આવજો.

જેસંગ૦—સારું બા. (જાય છે અને થોડી વારે ચંચળ
આવે છે)

રક્ષમણી૦—લે વધાઈ, એક દિવસ વહેલી

ચંચળ૦—શી વધામણી છે કહેતો ખરી ?

(રક્ષમણી બન્ને સીઠીઓ વાંચે છે)

તારેતો પ્રીતમની સીઠી પણ સાથેજ છેની ?

રક્ષમણી૦—અને તારે હવે આવશે.

ચંચળ૦—બેન વેહેચણુ પણ કરી લીધા કે ?

રક્ષમણી૦—એઓએજ કરીછે, મેં નથી કરી.

(૯૯)

ચંચળ૦—હીક લખ તારે ચાહી, હું પણ એમના પર
લખું છું.

રૂક્મણી૦—વાહરે પ્રીત ? પરણ્યાં આવલ એમને પણ
યયા કે ?

ચંચળ૦—નથી યયા તો યથે.

રૂક્મણી૦—પેલા જેસંગને મેં સાંજે આવવાનું કહ્યું છે,
વાસ્તે તું તે વખતે આવજે, પછી બદ્રકાળીનાં દર્શન કરવા
જવું છે. ત્યાં તેઓને બીજી હકીકત પુછી લખશું.

ચંચળ૦—વારૂ બા. (જાય છે)

રૂક્મણી૦—(ચાહી લખીને) હવે હું ડેકાણે પડીશ. મારાં
નશીબ હવે ખુલ્યાં.

(બાળુના ઓરડામાંથી અનંતરાય સાંભળે છે)

હું હમણાજ પરણું છું એમ જાણીશ, કારણ પહેલી વ-
ખતનું મારું પરણેતર તો મને માદ નથી તેથી પરણવામાં
શી શી કીયા થાય છે તેની પણ મને ખબર નથી તે
હવે પડશે.

નેપથ્યમાં (રૂક્મણી બેત)

કોણ છે ?

(હું જેસંગ)

જેસંગ ચંચળને બોલાવી લાવેા જિહ્વે

(જાગ્રિયું બા)

(થોડીવાર પછી ચંચળ અને જેસંગ આવે છે)

(૯૫)

ચંચળ તે તો ઘણીવાર લગાડો?

ચંચળ૦—જરા ધરનાં કામમાં રોકાઈ હતી, ખેન.

રક્ષમણી૦—ચીઠી લાવી!

ચંચળ૦—હા, લે (આપે છે.)

રક્ષમણી૦—(જેસંગને) જો આ બે ચીઠીઓ છે, તે-
માંની એક (એક આપે છે) તારા શેઠને આપજો, અને
આ બીજી, (બીજી આપે છે) ગુલાબરાયને આપજો.

જેસંગ૦—ઘર ખા, (જાય છે)

રક્ષમણી૦—કેમ ચંચળ, બદ્ધકાળી જઈશું?

ચંચળ૦—હા ખેન, ચાલો.

રક્ષમણી૦—તારે હું મારા કાગળો ઠેકાણે કરી લઉં.

ચંચળ૦—એમાં ઠેકાણે શું કરવા હતા? ઉપર વજન
મુઠ્ઠું કે ઉડે નહીં.

રક્ષમણી૦—સારું તારે. (ચોપડીપર બોજ મુકી જાય છે)

—❦❦❦—

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ. પ્રતાપરાયની હવેલી.

પ્રતાપરાય પછીથી જેસંગ અને ગુલાબરાય.

પ્રતાપ૦—(મનમાં) જેસંગ હજી કેમ નહીં આવ્યો? છો-
કરો રખડેલ છે, તેથી રમવા રહ્યો હશે, તેને કંઈ ખબર

હે કે આ જરૂરની ચોઠી છે તે જલદી લઈ જાઉં.

(જેસંગ આવેછે)

કેમ અલ્યા, આટલી બધીવાર લાગી?

જેસંગ૦—શેઠજી, ગુલાબરાયની ચોઠી હતી તે તેમને આપી ને પછી આવ્યો તેમાં, આ ચોઠી હ્યો.

પ્રતાપ૦—(ચોઠી લઈને વાગેછે)

“પ્રાણનાથ”

ઉપરનો શબ્દ વાંચી તમને એકદમ ધાણું આશ્ચર્ય લાગશે એમ હું ધારતી નથી, તોપણ શાસ્ત્રવિધી પ્રમાણે, ત્યાં સુધી આપણો સંબંધ થએલ નથી ત્યાં સુધી અજબ-ત એ શબ્દ અજબની પમાડે એવો અને અધરિત છે. પણ માફ કરશો.

આપના વિચારને હું મળતી આવું છું અને આ કુતિયાની અંદર જે ખરી ગ્રહસ્થાઈ કેહેવાય તે ભાગવવાનો પહેલો દીવસ કયો નિર્માણ થયોછે, તે જાણવા ઉમેદ રાખું છું.

આજ સાંજે છ વાગે હું તથા મારી સખી ચંચળ બદ્રકાળી જવાનાં છીએ, ત્યાં એ બાબતનો રૂબરૂ ખુલાસો મળશે એમ ધારું છું.

હા, થનાર અર્ધાંગના

રૂઢમણીના પામ લાગી પ્રણામ,

(ગુલાબરાય આવેછે)

(૧૦૧)

ગુલાબ૦—કેમ બાઈ, શું વાંચવામાં પડ્યા છો ?

પ્રતાપ૦—જે વાંચવાથી તમે દશ મીનીટ મોડા આવ્યા તેજ.

ગુલાબ૦—વાર, બદ્દકાળી દર્શન કરવા આવશ્યો !

પ્રતાપ૦—કહોની કે પ્યારીનાં દર્શન કરવા.

ગુલાબ૦—જેમ ધારો તેમ.

પ્રતાપ૦—હા ચાલીએ, પણ તમારાપરની ચીઠી ક્યાં છે !

ગુલાબ૦—તમારી ક્યાં છે ?

પ્રતાપ૦—હશે (આપે છે)

ગુલાબ૦—(વાંચીને) મારી ચીઠીમાં પણ એજ પ્રમાણે લખેલ છે, ફક્ત વાક્ય રચનામાં ફેર છે, પણ મતલબ એકજ છે.

પ્રતાપ૦—વાર ચાલો તારે.

(જાય છે).

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ, બદ્દકાળીનું મંદીર.

શક્તિમણી, ચંચળ, પછીત્રી ગુલાબરાય અને પ્રતાપરાય.

શક્તિમણી૦—ચંચળ, કેમ વાર લાગી હશે !

ચંચળ૦—(લાંબી નજરે જોઈને) પેલા આવે.

(પ્રતાપરાય અને ગુલામરાય આવી પોંચે છે)

પ્રતાપ૦—કેમ ચંચળ, ક્યારેનાં આવ્યાં છો ?

ચંચળ૦—થોડીવાર થઈ.

પ્રતાપ૦—શું પુછવાનું હતું ?

ચંચળ૦—આપણે જે કામ કરવાનું ધારીએ છીએ તે સર્વ લોકના જાણવામાં કયે દીવસે આવશે.!

પ્રતાપ૦—૨વીવારને દીવસે.

ચંચળ૦—તારે તો ખેજ દીવસ બાકી રહ્યા.

પ્રતાપ૦—હા. ૨વીવારને દીવસે સવારના સાત વાગે.

ચંચળ૦—કઈ જગોએ ?

પ્રતાપ૦—પ્રાર્થના સમાજના મંદીરમાં.

ચંચળ૦—સાફ હવે જઈશું.

રૂક્મણી૦—રજા આપે તો જવાય, કુંઈ એમજ જવાય.

ગુલાબ૦—પ્રતાપરાય, તમને તો ત્રણ દીવસ પેહેલાંથી જ અપ્પત્તાર આપ્યો.

રૂક્મણી૦—નાનાં છોકરાંનાં સગપણ કરેલ હોય, તેઓ જેમ એક બીજાનું નામ દેતાં નથી, તેમ આપણું પણ આજ સગપણ થયું જણી જેમ બિવિધમાં વર્તવું છે તેજ પ્રમાણે હમણાંથીજ વર્તવું.

ગુલાબ૦—ખરી વાત છે. હવે અમે જઈશું.

રૂક્મણી૦—અને ચંચળ, વળી પેહેલા મળજો.

પ્રતાપ૦—અને ગુલાબ. અને તમે પણ તેમજ (જાય છે)

(૧૦૩)

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ રૂક્મણીનો મેડો.

અનંતરાય અને પછીથી રૂક્મણી અને ચંચળ.

અનંત—અહોહો! છોડીને બણાવી તેથી જીવને કેટલો સંતોષ છે? તેણે મારા કુળને અને મને એવ્ય લાગે એવું હજી સુધી કંઈ કર્યું નથી અને કરશે પણ નહીં. તેના આજના બાલવાપરથી જણાય છે કે, તે શાસ્ત્રવિદ્યા પ્રમાણે પુનર્લગ્ન કરવા ચાહાય છે. અહાહા! શી ખુશીની વાત! તેણે ધણુંજ સાંઝું કર્યું, તેણે તેના મેજેજ આ ઉપાય કર્યો તેથી મારે વધારે ખુશી થવા જોવું છે. પણ જો તેના કાગળમાંથી કાંઈ ખબર પડે છે કે તેણે કોની જોડે જોડાવા વીચાર કર્યો છે. (કાગળોપર દાખ ઉપાડતાંજ)

પ્રતાપરાયની સીઠી હાથે ચડે છે તે વાંચાને)

વાહ! જોડું પણ સાંઝું મળ્યું, હે પ્રભુ તે મારી પુત્રીને સદ્બુદ્ધિ આપી તેટલા વાસ્તે હું તને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું અને હે પુત્રી, તારા મારા નામને કલંક નહીં લગાડતાં શાસ્ત્રનાં વચન પ્રમાણે ચાલવાનું કર્યું તેથી અખંડ સુભાગ્યવતી રહે એવી તને મારી આશીષ છે.

(રૂક્મણી અને ચંચળ પ્રવેશ કરે છે)

અને અનંતરાયને જોઈ સ્તબ્ધ બની જાય છે.)

આવો બેટા, કેમ ચુપ થઈ ગયાં? કહી ગયાં હતાં!

રક્ષમણી૦—ભદ્રકાળીનાં દર્શન કરવા ગયાં હતાં, બાપા.

અનંત૦—બેન, તું આજ દીવસ સુધી સત્તને માર્મે માત્રી છે, અને હવે થોડા દીવસ બેનું રહેવું છે એટલા માટે શાવાસ્તે જીવું બાલે છે ?

રક્ષમણી૦—અરેઅર બાપા, અમે ભદ્રકાળી ગયાં હતાં.

અનંત૦—અરી વાત, પણ શું કરવા ?

(રક્ષમણી નીચું નિર્ધ બોલતી નથી.)

બેટા, ત ને કરવા ધાર્યું છે તે સાઈ છે. આમાં તારો વાંક ફક્ત એટલોજ છે કે, તે મને પુછ્યા વગર કરવા ધાર્યું, પણ અરે જીવું, તેમાં પણ તારો વાંક નથી, કારણ ને તું મને જાણ કરે અને કદાચ મારા મનમાં તે વાત ઉતરે નહીં તો ઉલટું બકરું કાઢતાં જાઉં પેસે. બેટા તમે ને કરવા ધાર્યું છે, તેમાં મારી પૂર્ણ સમ્મતિ છે. તમે તમારાં લગ્નનો કયો દીવસ ઠરાવ્યો છે તે કહેશો ?

રક્ષમણી૦—રવીવારને દીવસે સવારમાં ૭ વાગે.

અનંત૦—વાર, ચંચળ, તું તે વખતે અહીં આવજે, એટલે આપણે ત્રણે ગાડી નેડાવી જઈશું.

ચંચળ૦—સાઈ હવે હું જઈશ. (જાય છે)

અનંત૦—અને રક્ષમણી આવજે બા.

અનંત૦—બેન, આલો વાળુ કરવા, તારી બાને વાત કરતી નહીં નહીંતો વળી પંચાત પડશે. (જાય છે).

(૧૦૫)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્વળ—અનંતરાયનું ઘર પછી પ્રાર્થનાસમાજનું મંદીર.

અનંતરાય, રૂક્મણી, ચંચળ, પ્રતાપરાય, ગુલાબરાય વગેરે.

ચંચળ—(અનંતરાયને) કાકા, કેમ ચાલીશું? સાડાજી યઈ ગયાછે.

અનંત—બેન, અમે તો તારી વાટ નોંધનેજ રહ્યા હતા, ગાડી પણ તૈયાર છે. ચાલો હવે. (બધાં ગાડીમાં બેસેછે અને પ્રાર્થનાસમાજના મંદીરમાં જાય છે.)

ગુલાબ—પ્રતાપરાય, હજી પેલાં કેમ નહીં આવ્યાં હોય?

પ્રતાપ—હમણાં આવશે, હજી દશ મીનીટ બાકી છે.

(ગાડી આવે છે અને અનંતરાય, રૂક્મણી તથા ચંચળ ઉતરે છે.)

પાર, અનંતરાય નોડે છે!!!

ગુલાબ—દૈવ જાણે, કેમ હશે.

અનંત—સાહેબજી, પ્રતાપરાય કેમ જો?

પ્રતાપ—ખુશીમાં, આપની તબિયત કેમ છે?

અનંત—આપને નોંધને વધારે ખુશી, આજનો દીવસ મારે તથા તમારે ધણોજ ખુશી થવા જોવા છે. અને આપણી સાતીમાં આપણે પહેલ કરીએ છીએ તેથી વધારે ખુશી થવા જોવું છે.

પ્રતાપ—અનંતરાયજી, માફ કરજો, કારણ આ કા-

(૧૦૬)

મમાં મેં તમોને જાણુ કરી નથી.

અનંત૦—તેમાં શું ? એ કામજ જાણુ કરવા યોગ્ય નથી.

(પછી અનંતરાય, રૂક્મણી તથા ચંચળને કન્યાદાન આપેછે. બાદ સર્વે બેળા યર્ષ) પ્રાર્થના કરેછે.

ઉત્તમ દાહાડો આજ, બાહ્યો ઉત્તમ દાહાડો આજ૦ ટેક.

પરમ કૃપાળુ દીન દયાળે, સરૂળ કર્યો સઉ કાજ. બાઈ.

હિંદુસ્તાન તણા આર્યોમાં, પુનર્લગ્નની દાઝ. બાઈ.

કૃષ્ણ ચાલ તે કુબાવી નાંખો, જમ સાગરમાં ઝાઝ. બાઈ.

કર દૂધ જોડી શીથ નમાવી, લઈ પુન્યાનો સાજ. બાઈ.

વીનતી કરો શ્રી પરીબ્રજની, કૃપા કરશે માહારાજ. બાઈ.

પેહેલું કામ નિર્વિઘ્ને થયું તે, જણાવેછે માહારાજ. બાઈ.

“પુનર્લગ્નનો ચાલ ચલાવો, એ કુકુમ કરો ચિરતાજ” બાઈ.

પાય લાગી પરમેશ્વર પાસે, પ્રીતિ પ્રણમી આજ. બાઈ.

આવી અકલ આપ હિંદુને, અરજ કરેછે સમાજ. બાઈ.

(પછી પાન અત્તર વેંચાયા બાદ બધા છુટા પડેછે)

અનંત૦—પ્રતાપરાય, તમે તથા ગુલાબરાય ચાલો આ-
પણે ઘેર ત્યાંથી જમીને સહ કુટુંબ તમારે ઘેર પધારજો.

પ્રતાપ૦—ગુલાબ૦—સારું, ચાલો સાહેબ (જાય છે)

(જમી રહ્યા બાદ ખેસેછે ત્યાં રૂક્મણી પ્રપુત્રે અરજ કરે છે)

કુમરીની ચાલ.

આપ હવે તું સારી મતી, મારા સ્વદેશી હિંદુ બંધુઓને (૨ વાર)

(૧૦૭)

ધણા દીવસ તક દુઃખ વેઠ્યુંછે, સાનહીણ રહી મૂર્ખ જનોએ
આપ હવે તું. ૧

મદદ કર હવે પરમેશ્વર તું, સુધારા તણા સાચીઓને.

આપ હવે તું. ૨

(પ્રતાપરાય, રૂક્મણી, ગુલાબરાય, ચંચળ સહ સહને
પેર જાય છે.)

— ❦ —

અંક ૭ મો.

સુત્રધાર અને વિદુષક.

વિદુઃ—કેમ યાર, ખુશી?

સુત્રઃ—હુંતો ખુશીહું પણ તું કેમ છે?

વિદુઃ—યાર, હુંતો લીન થઈ ગયોહું. જો દોસ્ત, આમ
ખરોખર પાંસરે પાંસરે ચાલે, તો આ હા હા! મને કેટલો
ખવો આનંદ થાય? દરરોજ લાડ મળે અને લોકો પણ
મુખી થાય.

સુત્રઃ—તને આ વાત પસંદ પડી કે નહીં?

વિદુઃ—મનેતો આ વાત ખૂબ ગમી.

સુત્રઃ—તારે તું વિધવાને સમજાવવા મંડ, અને કર
વધારો.

વિદુઃ—સમજે એવી નથીતો, એક કહેશે નાતરે ના

યાય, બીજી કહેશે મારો બાપ હતો અને ત્રીજી કહેશે મારી મા મારી નાંખે.

મુત્ર૦—તું ધીરે ધીરે સમજાવીશ તો બધું થશે.

વિદુ૦—વારૂ, તેમ કરીશ. હા પાર, ઠીક યાદ આપું, પેત્રી ગંગા હજમડીને ઓળખે છે ?

મુત્ર૦—હા, તેનું શું છે ?

વિદુ૦—તેને કહીશ તે વિધવાઓને ખરોખર સમજાવશે હું અને પછી રીતે સમજાવીશ એટલે વાંધો નહીં આવે. હું પણ સમજાવું તો ખરો પણ જૈરાં જોડે ખાનગી વાતો કરીએ તો લોકોને શક આવે, અને તેમાં વળી વિધવાઓને કરવાથી વધારે શક જાય, અને આ વાત ખાનગી વગરતો કહેવાયજ નહીં તેથી આપણી ગંગા કાકીને સમજાવીશ એટલે હરકતજ નહીં. જૈરાંઓને ખાનગી વાત કરવામાં કંઈ હરકત છે ?

મુત્ર૦—હાજ તો—

વિદુ૦—હું તારા મનની વાત જાણી ગયો, પણ ગંગા નીતો આખરે સારી છે, તેથી કોષ્ટને શક જાય નહીં. તેમ તેના લીધે બીગાડ પણ થાય નહીં.

મુત્ર૦—એમ હોયતો સહુથી સારું.

વિદુ૦—વારૂ પણ મોદક ?

મુત્ર૦—કામતો પાર પાડ, પછી મોદક.

વિદુ૦—ઠીક તારે આજથી તેમ કરીશ. પણ અત્યારે

(૧૦૬)

મારું મનરંજન કરવું જોશે.

સુત્ર૦—શું જોઈએ તારે કહે ?

વિકુ૦—કોઈ લાવણી ગાઈ સંભળાવેતો પત્રું.

સુત્ર૦—સાંભળ તારે.

લાવણી.

(તેરી ઉલકતમે હુવા બદનામ—એ રાગ)

સુધારાના સાથી ચારો, ધારી દાઝ હિમત ધારો.

કુચાલો બાળલગ્ન જેવા, જય કરી નહીં આવે એવા

ઉપાયો તરત તમે સાધો, ખુશીથી કબુલે દેશ બાધો

જલ.

મળી એકઠા સર્વ બાધઓ, નિશ્ચે કરો મન માંય,

દેશ સુધારક કારજ કરતાં, બલે જીવતો જય,

કરો કુરબાન પૈસો સારો, ધારો દાઝ હિમત ધારો. ૧

કરજ કરી જમાડે છે નાતો,

પછીથી આવ ધણી લાતો,

પુત્રીને કુળ જાયે દેહે,

કુઃખના દરીયા દેખેહે.

જલ.

એક સંપ થઈ પચાશ પચાશે, કરી નાતનો ત્યાગ,

પુત્રલગ્નનો માત્ર ચલાવો, થાશે પુન્ય અયાગ,

૧. નિશ્ચ.

પુનરપી *જન્મ થકી ઉગારો—ધારી દાઝ. ૨

બણાવો તમ પુત્રી પ્યારી,
જેથી પછી નહીં થાયે ખવાવી,
હુનરનો શોધ કરો ઝાઝો,
તેથી કરી દેશ થશે તાજી.

ઝુલ

દેશીકાપડ તણી ફુકાનો, પસરે ગામો ગામ,
સ્વદેશનો હુનર વધશે ને, થાશે તમારું કામ,
ઝરિબ પર કરો ઉપકારો. ધારી. ૩

મોકલો વિદેશમાં બાઈ,
તમારા પુત્રને હરખાઈ,
શીખે ત્યાંનો હુનર સારો,
તણ સાતીના વિચારો,

પરમેશ્વરની કરી પ્રાર્થના, કામ કરો વિખ્યાત,
ખાદાણુ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, શુદ્રવિણુ, નથી નાતમાં જાત
વાત મણીશંકરની થાશે. ધારી દાઝ. ૪

વિદુઃ—બસ, બસ, ચાર મને તો ફીદા ફીદા કરી નાં-
ખ્યો અને તેજ પ્રમાણે બીજને શીખામણુ મળે તો બસ છે.

મુત્રઃ—તારા કેહેવા પ્રમાણે થાય, એવી પ્રાર્થના, હું
અહરનીશ એક નિષ્ઠાથી કરું છું.

*તેને લીધે એટલું બધું પુન્ય થશે કે ફરીથી જન્મ
ધારણુ કરવો પડશે નહીં, મતલબ અખંડ સ્વર્ગ મળશે.
વાસ્તે તૈયાર થાઓ ને તે કામ કરો.

(૧૧૧)

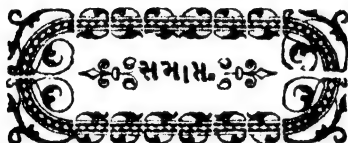
વિદુઃ—અને તે તને તેમાં મદદ કરશે એવી મારી
ખાત્રી છે.

મુત્રઃ—અરવુ. (જાય છે)

વિનંતી સુધારાના સાથીઓને
દોહરો.

હાતાનો સમુદાયપણ, સિદ્ધ કરે સૌ કાળ;
તૃષ્ણદોરે બંધાય છે, ગાંડો હસ્તિરાજ. ૧

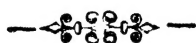
(હિતોપદેશક.)

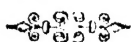
જ્ઞાનોદય.

(એક માસિક પત્રિકા.)

જેમાં સુંદર અને રસિક ભાષાની અંદર બિન્ન બિન્ન વિષયો લખાય છે. શૃંગારરસ, વીરરસ, અને હાસ્યરસના લખાણો કસાયત્રી કલમથી લખાયછે; સૂધારાના વિષયોપર સાંરૂં ધ્યાન આપી ઉત્તમ વિચારોને પ્રકાશમાં લાવનારૂં આ પત્ર છે. કેટલીક ઉપયોગી રમતો તથા લોકોપયોગી બાબતો પ્રતિમાસે બહાર પાડેછે. જેણે તેના ગ્રાહક થવું હોય તેણે રા. શ્રીહર્ષ નગીનલાલ ચુનીલાલને બરૂચ મુકામે લખાવું. વાર્ષિક મૂલ્ય ફક્ત દસ આના. પોસ્ટેજ મફત. એન્ટો થનારાએને સાંરૂં કમિશન આપવામાં આવેછે. ગ્રાહકોએ તાકીદ નામ નોંધાવવાં. કારણુ અપથી વધારે પ્રત્ને કઢાવવામાં આવતી નથી.

સૂચના.

આ પુસ્તક નિચે લખેલે ઠેકાણેથી મળી શકશે.
જેને ખરીદવાની ઇચ્છા હોય તેણે પોષ્ટ-
પેડ પત્ર લખી મંગાવી લેવું.

અમદાવાદ— રા. રામજી આનંદજી પાસેથી, ઠેકાણું
મેડીકલ સ્કૂલમાં.

ભરૂચ — સ્થાનોદય સભાના મંત્રી રા. નગીનલાલ
ચુનાલાલ શ્રીહર્ષ પાસેથી.

પાળીયાદ— મણિશંકર જગન્નાથ અધ્યાય પાસેથી
તથા છપાવી પ્રગટ કરનાર પાસેથી.

